

ประเพณีการเทศน์มหาชาติ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติจัดเป็นการทำบุญที่สำคัญและมีความหมายมากที่สุดในสังคมไทยเนื่องจากเป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่ทำสืบเนื่องมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบันเพราะความเชื่อว่าถ้าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติแล้วจะได้กุศลแรงและหากใครตั้งใจฟังให้จบในวันเดียวจะได้เกิดร่วมและพบพระศรีอริยเมตตรัยโพธิสัตว์ซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงโปรดฯให้ประชุมสงฆ์นักปราชญ์ราชบัณฑิตแปลและแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ.๒๐๒๕สำหรับสวดในพระราชพิธีเข้าพรรษาและสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟังระหว่างพรรษา

เรื่องราวของมหาชาติชาดกมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพุทธศาสนิกชนเพราะถือว่าเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรอันเป็นพระชาติสุดท้ายที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีครบ ๑๐ ประการ ก่อนจะทรงตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณด้วยทานบารมีชั้นสุดยอดที่ยากยิ่งจึงเรียกว่า มหาชาติ

ความนิยมและความสำคัญของเรื่องมหาชาติชาดกปรากฏให้เห็นได้จากวรรณกรรมที่แต่งขึ้นมากมาย ทั้งต่างสำนวนและต่างยุคสมัยเฉพาะที่เป็นฉบับหลวงก็มีมากมายในลักษณะของรูปแบบคำประพันธ์ต่างๆนอกจากนี้ยังมีมหาชาติฉบับท้องถิ่นต่างๆ อีก เช่นทางภาคเหนือมีมหาชาติภาคพายัพเขียนเป็นภาษาล้านนามีหลายฉบับและหลายสำนวนทางภาคอีสานมีมหาชาติคำเสียงส่วนทางภาคใต้มีมหาชาติชาดกฉบับวัดมณีมาวาสสงขลาเป็นต้นและยังมีมหาชาติสำนวนต่างๆอีกมากมายที่แต่งกันเองโดยอิสระกระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติจึงปรากฏในสังคมไทยทุกภูมิภาคทั้งในราชสำนักและในหมู่ประชาชนทั่วไป

ในราชสำนักปรากฏเป็นพระราชพิธีในวังหลวงมาแต่สมัยสุโขทัยแล้วในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ถึงกับทรงโปรดฯให้สร้างพระที่นั่งทรงธรรมด้วยพระราชประสงค์ให้เป็นที่ทรงธรรมในงานพระราชพิธีเทศน์มหาชาติพระราชพิธีนี้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ ทำกระจัดใหญ่บูชาภัณฑ์เทศนาคราวหนึ่งแม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยครั้งที่ทรงดำรงอยู่ในสมณเพศก็ทรงหัดเทศน์กัณฑ์มัทรีจนกลายเป็นธรรมเนียมให้พระราชโอรสถวายเทศน์มหาชาติในวังหลวง

ในท้องถิ่นโดยเฉพาะในเขตภาคอีสานถือเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่สำคัญที่สุดของปีจะจัดขึ้นในราวเดือน ๔ เรียกว่า บุญพระเวสทั้งยังมีประเพณีเกี่ยวเนื่องกับเทศกาลนี้ด้วย เช่นพิธีแห่พระเวสเข้าเมืองและพิธีแห่ข้าวพันก้อนเพื่อบูชาคาถาพันทางภาคเหนือก็ให้ความสำคัญกับการเทศน์มหาชาติมากเห็นได้จากมีประเพณีสร้างหลาเงินหรือแผ่นเงินแกะลาย แขนวน้อยรอบฉัตรถวายเป็นเครื่องขันธตั้งธรรมหลวงในงานบุญเทศน์มหาชาติแผ่นเงินเหล่านี้จะ

จำหลักเป็นรูป ลวดลายต่างๆ ส่วนทางภาคใต้นั้น ประเพณีเทศน์มหาชาติได้คลี่คลายไปเป็นประเพณีสวดด้านซึ่งคล้ายคลึงกับการสวดไอ้เอ้ววิหารรายอย่างกรุงเทพฯที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จะเห็นว่าประเพณีเทศน์มหาชาติที่เป็นประเพณีหลวงได้ส่งผลกระทบต่อประเพณีราษฎร์อย่างกว้างขวาง แต่ท้องถิ่นได้พัฒนารูปแบบการเทศน์และประเพณีต่างๆ ให้แตกต่างกันไปเพื่อให้สอดคล้องกับธรรมเนียมท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปในแต่ละภาคในภาคกลางจะคงลักษณะสำคัญของประเพณีหลวงไว้มาก เช่นในการเทศน์มักจะมีปีพาทย์ประกอบขณะดำเนินพิธีตามแบบของหลวงด้วยเชื่อว่าเป็นการเสริมศรัทธาให้เกิดความปิติในผลบุญที่ได้บำเพ็ญกับทั้งเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้ยินเสียงปีพาทย์ได้ทราบที่กำลังมีพิธีเทศน์มหาชาติอยู่ ผู้ได้รับกัณฑ์เทศน์ใดไว้จะได้เตรียมตัวได้ทันปีพาทย์ในงานเทศน์มหาชาติจะเริ่มด้วยเพลงโหมโรงและกำหนดเพลงปีพาทย์ประจำกัณฑ์ไว้ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ตามแบบหลวงที่มีความศักดิ์สิทธิ์และถือเป็นเพลงชั้นสูงทั้งสิ้น เช่น กัณฑ์ทศพร ใช้เพลงสาธุการ กัณฑ์หิมพานต์ใช้เพลงดวงพระธาตุ เป็นต้น

การเทศน์มหาชาติในส่วนที่เป็นประเพณีราษฎร์นอกจากจะรักษาขนบแบบราชสำนักที่เน้นความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังแฝงด้วยความสนุกสนานและการละเล่นแทรกอยู่ด้วย เช่นพระที่เทศน์มหาชาติกัณฑ์ต่างๆ อาจว่าแหล່เพื่อให้ผู้ฟังได้รสยิ่งขึ้นแหล่งต่างๆ ที่มีประจำกัณฑ์ที่เรียกว่าแหล่งนอกนี้จะแต่งเป็นพิเศษนอกเนื้อเรื่องพระเวสสันดรก็ได้หรือชาวบ้านในบางท้องที่แถบภาคกลางจะมีการเล่นมหาชาติทรงเครื่องเวลามีพิธีเทศน์มหาชาติ ซึ่งชาวบ้านจะรับมาจากวัดและไปเล่นกันเองต่อมาชาวบ้านกลับไปชวนพระมาเล่นด้วยกันจึงเป็นการเล่นระหว่างแม่เพลงที่มีเสียงดีที่มีกระบพเป็นพระนางผุสดี หรือพระ-นางมัทรี กับพระที่มักจะรับบทพระเวสสันดรและชูชก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าคติธรรมต่อการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนาโดยเฉพาะคติของการทำบุญให้ทานการกลับชาติมาเกิดของพระโพธิสัตว์คือพระเวสสันดรความเชื่อเรื่องบุญ-กรรมอยู่ในสำนึกของชาวไทยทั้งสังคม ด้วยอิทธิพลของมหาชาติชาดกที่มีบทบาทอย่างสูงในการสร้างบูรณาการทางศาสนาให้เกิดขึ้นต่อชาวไทยทุกภูมิภาคมาเป็นเวลาช้านานแล้วพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทอย่างยิ่งต่อกระบวนการเชื่อมต่อไปประเพณีหลวงสู่ประเพณีราษฎร์ทำให้เกิดความกลมกลืนในทางวัฒนธรรมที่มีพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันท่ามกลางคติความเชื่อในท้องถิ่นที่แตกต่างกัน

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์ที่เห็นจากประเพณีการเทศน์มหาชาติแสดงให้เห็นถึงเจตนาในการพยายามเผยแพร่ประเพณีหลวงสู่ท้องถิ่นโดยตรงอิทธิพลของประเพณีหลวงที่ส่งต่อประเพณีราษฎร์กระทำโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางในการให้การศึกษาและอบรมสั่งสอนสอดแทรกค่านิยมจากราชสำนักที่เน้นแบบแผนที่เป็นระเบียบให้คล้ายคลึงกันแต่ความโน้มเอียงของประเพณีราษฎร์ที่จะเลียนแบบประเพณีหลวงตามธรรมชาติของการยกย่องแบบแผนจากราชสำนักเป็นพื้นเดิมของสังคม

ชวานาอยู่แล้วทำให้ประเพณีหลวงบางอย่างกลายเป็นสิ่งที่ประชาชนต้องการเอาอย่างโดยที่ราชสำนักเองไม่ได้มีเจตนาหรือต้องการจะมีอิทธิพลแต่ประการใดตั้งจะยกประเพณีการเผาศพมาเป็นกรณีตัวอย่างให้เห็นพอสังเขป

การเทศน์มหาชาติ เป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกภาคของประเทศ ซึ่งถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานจนเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของสังคม ชาวพุทธไทย โดยมีความเชื่อว่า การฟังเทศน์มหาชาติทำให้ผู้ฟังได้บุญมาก และในขณะที่ฟังก็ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินไปด้วย ถ้ายิ่งพระเทศน์เสียงดี ๆ ก็ยิ่งทำให้ฟังซาบซึ้งยิ่งขึ้น เทศน์มหาชาติเป็นงานใหญ่ ไม่มีใครสามารถจัดให้มีขึ้นมาได้โดยลำพังวัดใดจะจัดให้มีเทศน์มหาชาติจะต้อง เริ่มด้วยการระดมกำลังคน ประชุมปรึกษาหารือแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบวางแผนดำเนินงานไว้แต่เนิ่น ๆ เช่น จัดทำความสะอาดบริเวณวัด ประดับตกแต่งธรรมาสน์ ศาลาการเปรียญ เตรียมหาต้นกล้วยต้นอ้อย ตลอดจนทั้งจัดทำธงทิวประดับประดาแก้วพวงวัด เป็นต้น จัดได้ว่าเป็นงานใหญ่ในรอบปีเลยทีเดียว การเตรียมงานเทศน์มหาชาติ จึงเป็นประเพณีที่สร้างสรรค์ความสามัคคีของประชาชน ทำให้ประชาชนรู้จักการทำงานเป็นหมู่คณะ รู้จักแบ่งหน้าที่และรับผิดชอบร่วมกัน

คำว่า “ เทศน์มหาชาติ ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน(๒๕๔๒:๕๔๐:๘๓๘) ให้ความหมาย “เทศน์” ว่าการแสดงธรรมสั่งสอนในทางศาสนา และ “มหาชาติ” น. เรียกเวสสันดรชาดก ว่ามหาชาติ มี ๑๓ กัณฑ์. การมีเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดกเรียกว่า มีเทศน์มหาชาติ

เทศน์มหาชาติเป็นการพรรณนาถึง “ เรื่องพระเวสสันดรชาดก “ คำว่า” ชาดก “ นั้นเป็นชื่อเรียกคัมภีร์ประเภทหนึ่งของพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เป็นคำสอนประเภทบุคลาธิษฐาน คือยกตัวละครขึ้นมาเล่าแล้วสอดแทรกคำสอนเข้าไปในการเล่าเรื่องนั้น ๆ ชาดกมีอยู่มากมาย แต่ที่นับว่าสำคัญที่สุดมีอยู่ ๑๐ ชาดก หรือสิบชาติ ตามที่นิยมเรียกกันว่า “ พระเจ้าสิบชาติ “ ในแต่ละชาติพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ กัน เพื่อมุ่งหวังที่จะให้สำเร็จพระสัมมาสัมโพธิญาณ

การบำเพ็ญบารมีก็คือการทำความดี ซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล เป็นเรื่องเฉพาะตัว ไม่เกี่ยวกับผู้อื่นหรือส่วนร่วม แต่ตามความเป็นจริงแล้วการบำเพ็ญบารมีนั้นย่อมจะทำให้เกิดผลดีทั้งแก่ตัวผู้ กระทำ และประชาชนโดยส่วนรวมโดยแท้ เช่น “ การบำเพ็ญสัจจะบารมี” ผู้บำเพ็ญยึดมั่นแต่เฉพาะความเป็นจริง ความเที่ยงตรง บุคคลอื่นได้รับผลก็คือ ไม่ถูกหลอกลวง เป็นต้น อนึ่ง การบำเพ็ญบารมีนั้น แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น หรือ ๓ ระดับคือระดับธรรมดาขั้นต้น ๆ เรียกว่า “ บารมี ” ระดับสูงคือระดับที่ทำได้ค่อนข้างยากเรียกว่า “ อุปบารมี” และระดับสูงสุดคือระดับที่บุคคลซึ่งยังเป็นปุถุชนอยู่ไม่สามารถจะทำได้เรียกว่า “ ปรมัตถบารมี”

เทศน์มหาชาติ คือ เทศนาเวสสันดรชาดก ถือเป็นงานบุญพิธีที่สำคัญ เป็นประเพณีที่มีคุณค่าที่ต้องสืบทอดที่นิยมจัดให้มีการมาแต่โบราณ ส่วนมากจัดให้มีในวัด เป็นหน้าที่ของชาวบ้านและวัดนั้น ๆ จะตกลงร่วมกันจัด ปกติจัดหลังวันออกพรรษาและพืชน้ำทอดกฐินไปแล้วจนตลอดฤดูหนาว ส่วนใหญ่ทางภาคกลาง

นิยมทำกันในวันขึ้น ๘ ค่ำหรือวันแรม ๘ ค่ำ กลางเดือนสิบสอง ซึ่งในช่วงนี้ น้ำเริ่มลดและข้าวปลาอาหารกำลังอุดมสมบูรณ์ จึงพร้อมใจกันทำบุญทำทานและเล่นสนุกสนานรื่นเริง

ทางภาคเหนือนิยมจัดเทศน์ในเดือนยี่ นอกจากจะเป็นประเพณีลอยกระทงแล้ว ยังมีประเพณี “ตั้งธัมม์หลวง” หมายถึงการฟังพระธรรมเทศนาเรื่องใหญ่หรือเรื่องสำคัญ เพราะธรรมหลวงที่ใช้เทศน์มักจะเป็นเวสสันดรชาดก อันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้มาประสูติแล้วตรัสรู้เป็นพระ พุทธเจ้าในชาติต่อมา มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ คำว่า “ตั้ง” แปลว่าเริ่มต้น การตั้งธรรมหลวง ก็อาจแปลว่าการสดับพระธรรมเทศนาจากคัมภีร์ที่จารขึ้นใหม่เป็นครั้งแรกด้วย ประเพณีนี้ตรงกับงานประเพณีฟังเทศน์มหาชาติของภาคกลาง การตั้งธรรมหลวงนี้ จะจัดขึ้นในเดือนเพ็ญที่เรียกว่าเดือนยี่เพง (ยี่เป็ง) คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีการเตรียมงานมากมาย นับตั้งแต่การเตรียมสถานที่ในการเทศน์และการเตรียมตัวของผู้จะมาฟังเทศน์ ถือเป็นพิธีใหญ่คู่งานทานสลากภัตต์ ดังนั้นจึงมีคตินิยมว่า ในวัดหนึ่งนั้นปีใดที่จัดงานทานสลากภัตต์ก็จะไม่จัดงานตั้งธรรมหลวง และปีใดที่จัดงานตั้งธรรมหลวงก็จะไม่จัดงานทานสลากภัตต์นอกจากเทศน์มหาชาติ หรือเวสสันดรชาดกแล้ว ธรรมหรือคัมภีร์ที่นำมาเทศน์ในงานตั้งธรรมหลวงนี้ อาจเป็นคัมภีร์ขนาดยาวเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งทางวัดและคณะศรัทธาจะช่วยกัน พิจารณา โดยอาจเป็นเรื่องในหมวด ทศชาติชาดกปัญญาชาดก หรือชาดกนอกนิบาตเรื่องอื่น แต่ที่นิยมกันมากคือเรื่อง “มหาชาติ” หรือเวสสันดรชาดก ซึ่งมีความเชื่อกันว่า หากได้ฟังเทศน์มหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ จะไปเกิดในแผ่นดินยุคราชอารียะเมตไตรยในอนาคตเช่นกัน ซึ่งหากเป็นธรรมที่มีใช้เรื่องมหาชาติแล้วก็จะฟังกันไม่เกิน ๓ วัน แต่หากเป็นเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติแล้วอาจมีการฟังเทศน์ต่อเนื่องกันไปถึง ๗ วัน โดยแบ่งการเทศน์เป็นวันแรกเทศน์ธรรมวัตร วันที่สองเทศน์คาถาพัน ก่อนที่จะเทศน์มหาชาติก็จะเทศน์เรื่องอื่นไปเรื่อย ๆ พอถึงวันสุดท้ายก็จะเทศน์ด้วยคัมภีร์ชื่อ มาลัยต้น มาลัยปลาย และอานิสงส์มหาชาติ รุ่งขึ้นเวลาเช้ามีดก็จะเริ่มเทศน์มหาชาติตั้งแต่กัณฑ์ทศพรเรื่อยไป จนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ซึ่งมักจะไปเสริฐเอาในเวลาทุ่มเศษ แล้วจะมีการเทศน์ธรรมพุทธานุสุมสมโพธิ สวดมนต์เจ็ดตำนานย่อ ธัมมจักกัปปวัตตสูตร และสวดพุทธานุสุม ปัจจุบันนิยมเทศน์จบภายในวันเดียว

เจ้าของกัณฑ์จะนิมนต์พระที่เทศน์เฉพาะกัณฑ์นั้น ๆ มาเทศน์ เรียก “เทศน์กินกัณฑ์”

ทำนองที่ใช้เทศน์แบบพื้นเมืองเรียกตามแบบลานนาว่า “ระบ่า” การเรียกชื่อกัณฑ์ ทางภาษาเหนือเรียกว่า “ผูก” ด้วยเหตุที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยม จึง มีนักปราชญ์ฉบับล้านนาแต่งธรรมเป็นจำนวนถึงประมาณ ๑๕๐ ฉบับหรือสำนวน เช่นฉบับวิงวอนน้อย วิงวอนหลวง วิงวอนดอนกลาง หิงแก้วมโนวอน ท่าแป้น ริมคง สร้อยสังกร เป็นต้น ส่วนฉบับที่เป็นภาษาบาลีล้วนเรียกว่า “คาถาพัน”

๑) ตกแต่งบริเวณพิธีให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่า ตามท้องเรื่องเวสสันดรชาดก โดยนำเอา ต้นกล้วย ต้นอ้อย และกิ่งไม้มาผูกตามเสา และบริเวณรอบ ๆ ธรรมาสน์ ประดับธงทิว และ ราวตี ฉัตร ตามสมควร

๒) ตั้งชั้นสาครใหญ่ หรือจะใช้อ่างใหญ่ที่สมควรก็ได้ใส่น้ำสะอาดเต็ม สำหรับปักเทียนบูชาประจำกัณฑ์ ในระหว่างที่พระเทศน์ น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้เสร็จพิธีแล้ว ถือว่าเป็นน้ำพระพุทธรณต์ที่สำคัญ ภาชนะใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมาสน์ กลางบริเวณพิธี

๓) เตรียมเทียนเล็ก ๆ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม แล้วนับแยกจำนวนเป็นมัด มัดหนึ่งมีจำนวนเท่าคาถาของกัณฑ์หนึ่ง แล้วทำเครื่องหมายไว้ให้ทราบ ว่ามัดไหนสำหรับบูชาคาถากัณฑ์ใด เมื่อถึงคราวเทศน์กัณฑ์นั้นก็เอาเทียนมัดนั้น ออกจุดบูชาติดรอบ ๆ ภาชนะน้ำ ต่อกันไปจนจบกัณฑ์ให้หมดมัดพอดี ครบ ๑๓ กัณฑ์ถ้วน จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม เท่าจำนวนคาถา บางแห่งนิยมทำธงเล็ก ๆ ๑,๐๐๐ คัน แบ่งจำนวนเท่าคาถาประจำกัณฑ์เช่นอย่างเทียน แล้วปักธงบูชาระหว่างกัณฑ์บนหยวกกล้วย แต่การใช้ธงไม่เป็นที่นิยม เช่น เทียน การจุดเทียนหรือปักธงบูชากัณฑ์ดังกล่าว เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพผู้รับกัณฑ์นั้น ๆ การเทศน์เวสสันดร มีวิธีเทศน์เป็นทำนองโดยเฉพาะ จะต้องได้รับการฝึกอบรมศึกษาต่อท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางนี้เป็นพิเศษ ส่วนการเทศน์จตุราริยสังจกถา มีระเบียบพิธีอย่างเทศน์ในงานดังกล่าวแล้วข้างต้น

ประเพณีงานเทศน์มหาชาติ

งานเทศน์มหาชาตินี้ นิยมทำกันหลังออกพรรษาพ้นหน้ากฐินไปแล้ว อาจทำในวันขึ้น ๘ ค่ำ กลางเดือน ๑๒ หรือในวันแรม ๘ ค่ำก็ได้ ซึ่งในช่วงนี้น้ำเริ่มลดและข้าวปลาอาหารกำลังอุดมสมบูรณ์ จึงพร้อมใจกันทำบุญทำทานและเล่นสนุกสนานรื่นเริง แต่ในภาคอีสานนั้นนิยมทำกันในเดือน ๔ เรียกว่า "งานบุญผะเหวด" ซึ่งเป็นช่วงที่เสร็จจากการทำบุญลานเอาข้าวเข้ายุ้ง ในภาคกลาง บางท้องถิ่นทำกันในเดือน ๕ ต่อเดือน ๖ ก็มี งานเทศน์มหาชาตินั้นจะทำในกาลพิเศษจะทำในเดือนไหนก็ได้ไม่จำกัดฤดูกาล โดยมากเพื่อเป็นการหาเงินเข้าวัด บางแห่งนิยมทำในเดือน ๑๐

การเทศน์มหาชาตินั้น มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเวสสันดรอันเป็นพระชาติสุดท้ายของพระบรมโพธิสัตว์ ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและออกบวชจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังตำนานต่อไปนี้

ตำนานเทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์

การเทศน์มหาชาติ คือการมหากุศลที่เตือนบุคคลให้น้อมรำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ คือความดีที่ยั่งยืน อันมีการสละความเห็นแก่ตัว เพื่อผลประโยชน์สูงอันไพศาลของมวลมนุษยชาติเป็นสำคัญเป็นเทศกาลที่คงความหมายอย่างแท้จริง

การเทศน์ทุกกัณฑ์จะมีผู้เป็นเจ้าภาพจัดกัณฑ์เทศน์ถวาย เมื่อพระที่ตนรับกัณฑ์เทศน์ขึ้นเทศน์เจ้าภาพจะจุดเทียนบูชาคาถาหวานข้าวตอกข้าวสาร การเทศน์ในสมัยก่อนพระเจ้าของกัณฑ์จะอ่านจากอักษรธรรม(อักษรลาว) ซึ่งจาร

ลงบนใบลานเป็นแผ่นยาว คำว่า"จาร" มาจากภาษาเขมรแปลว่า การเขียนด้วยเหล็กแหลมบนใบลาน แต่ปัจจุบันจะนิยมพิมพ์ลงบนใบลานเป็นตัวหนังสือไทยปัจจุบัน เป็นเรื่องราวในแต่ละกัณฑ์ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกสำหรับพระรุ้นใหม่

เมื่อจบกัณฑ์จะตีฆ้องเป็นสัญญาณ การเป็นเจ้าของกัณฑ์ในหมู่บ้านในชนบทอาจแบ่งเจ้าภาพเป็นคุ้ม เรื่องราวและประวัติความเป็นมาแต่ละกัณฑ์มีดังนี้

เนื้อหาโดยย่อแต่ละกัณฑ์

กัณฑ์ที่ ๑ ทศพร เป็นกัณฑ์ที่พระอินทร์ประสาทรแก่พระนางผุสดี ก่อนที่จะจุติลงมาเป็นพระราชมารดาของพระเวสสันดร ภาคสวรรค์ พระนางผุสดีเทพอัปสรสิ้นบุญท้าวสักกะเทวราช สวามีทรงทราบจึงพาไปประทับยังสวนนันทวันในเทวโลก พร้อมให้พร ๑๐ ประการ คือให้ได้อยู่ในปราสาทของพระเจ้าสิริราชแห่งนครสีพี ขอให้มิจักษุดาคูณยันต์ตาลูกเนื้อ ขอให้มิคิ้วดำสนิท ขอให้พระนามว่าผุสดี ขอให้มิโอรสที่ทรงเกียรติยศเหนือกษัตริย์ทั้งหลายและมีบุญญา ขอให้มิกรรมที่ผิดไปจากสตรีสามัญคือแบนราบในเวลาทรงครรภ์ ขอให้มิถันงามอย่ารู้ดำและหย่อนยาน ขอให้มิเกศาดำสนิท ขอให้มิผิวงาม และข้อสุดท้ายขอให้มิอำนาจปลดปล่อยนักโทษได้

กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ เป็นกัณฑ์ที่พระเวสสันดรบริจาคทานช้างปัจจัยนาค ประชาชนสีพีโกรธแค้นจึงขับไล่ให้ไปอยู่เขาวงกต พระนางเทพผุสดีได้จุติลงมาเป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราช เมื่อเจริญชนม์ได้ ๑๖ ชันษา จึงได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้ากรุงสยชัยแห่งสิริรัฐนคร ต่อมาได้ประสูติพระโอรสนามว่า "เวสสันดร" ในวันที่ประสูตินั้น ได้มีนางช่างฉัททันต์ตกกลูกเป็นช่างเผือกขาวบริสุทธิ์จึงนำมาไว้ในโรงช่างต้นคูบารมี ให้นามว่า "ปัจจัยนาค" เมื่อพระเวสสันดรเจริญชนม์ ๑๖ พรรษา ราชบิดาก็ยกราชสมบัติให้ครอบครองและทรงอภิเษกกับนางมัทรี พระราชบิดาราชวงศ์มัททราช มีพระโอรส ๑ องค์ชื่อ ขาลี ราชธิดาชื่อกัณฑาพระองค์ได้สร้างโรงงาน บริจาคทานแก่ผู้เซี่ยใจ ต่อมาพระเจ้ากาลิงคะแห่งนครกาลิงครรัฐได้ส่งพรหมณ์มาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาคพระองค์จึงพระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พระเจ้ากาลิงคะ ชาวกรุงสยชัย จึงเนรเทศพระเวสสันดรออกนอกพระนคร

กัณฑ์ที่ ๓ ทานกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่พระเวสสันดรทรงแจกมหาสัตตสดกทาน คือ การแจกทานครั้งยิ่งใหญ่ ก่อนที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี ขาลีและกัณฑาออกจากพระนคร จึงทูลขอพระราชทานโอกาสบำเพ็ญมหาสัตตสดกทาน คือ การให้ทานครั้งยิ่งใหญ่ อันได้แก่ ช้าง ม้า โคนม นารี ทาสี ทาสา สรรพวัตถุถาวรณต่างๆ รวมทั้งสุราปานอย่างละ ๗๐๐

กัณฑ์ที่ ๔ วนประเวศ เป็นกัณฑ์ที่สี่กษัตริย์เดินดงป่วยพระพักตร์สู่เขาวงกต เมื่อเดินทางถึงนครเจตราชวังสี่กษัตริย์จึงแวะเข้าประทับพักหน้าศาลาพระนคร กษัตริย์ผู้ครองนครเจตราชวังทูลเสด็จครองเมือง แต่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธ และเมื่อเสด็จถึงเขาวงกตได้พบศาลาอาศรมซึ่งท้าววิษณุกรรมเนรมิตตามพระบัญชาของท้าวสักกะเทวราช กษัตริย์ทั้งสี่จึงทรงผนวชเป็นฤๅษีพำนักในอาศรมสี่บมา

กัณฑ์ที่ ๕ ชุชก เป็นกัณฑ์ที่ชุชกได้นางอมิตตามาเป็นภรรยา และหมายจะได้โอรสและธิดาพระเวสสันดรมาเป็นทาส ในแคว้นกาลิงคะมีพราหมณ์แก่ชื่อ ชุชก พำนักในบ้านทุนวิฐฐะ เทียวขทานตามเมืองต่างๆ เมื่อได้เงินถึง ๑๐๐ กหาปณะ จึงนำไปฝากไว้กับพราหมณ์ผิวเมี้ย แต่ได้นำเงินไปใช้เป็นการส่วนตัว เมื่อชุชกมาทวงเงินคืนจึงยกนางอมิตดาลูกสาวให้แก่ชุชก นางอมิตดาเมื่อมาอยู่ร่วมกับชุชก ได้ทำหน้าที่ของภรรยาที่ดี ทำให้ชายในหมู่บ้านเปรียบเทียบกับภรรยาตน หญิงในหมู่บ้านจึงเกลียดชังและรุมทำร้ายทุบตี นางอมิตดา ชุชกจึงเดินทางไปทูลขอภักดิ์หาซาลีเพื่อเป็นทาสรับใช้ เมื่อเดินทางมาถึงเขาวงกตก็ถูกขัดขวางจากพราหมณ์บุตรผู้รักษาประตูป่า

กัณฑ์ที่ ๖ จุลพน เป็นกัณฑ์ที่พราหมณ์บุตรหลงกลชุชก และชี้ทางสู่อาศรมจุดดาบส ชุชกได้ชุกลักพริกขิงแก่พราหมณ์บุตรอ้างว่าเป็นพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยูชัย จึงได้พาไปยังต้นทางที่จะไปอาศรมฤๅษี

กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน เป็นกัณฑ์ป่าใหญ่ ชุชกหลอกล่อจตุฤๅษีให้บอกทางสู่อาศรมพระเวสสันดรแล้วก็รอนแรมเดินไพร่ไปหา เมื่อถึงอาศรมฤๅษี ชุชกได้พบกับจตุฤๅษี ชุชกใช้คารมหลอกล่อจนจตุฤๅษีจึงให้ที่พักหนึ่งคืนและบอกเส้นทางไปยังอาศรมพระเวสสันดร

กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์กุมาร เป็นกัณฑ์ที่พระเวสสันดรทรงให้ทานสองโอรสแก่เฒ่าชุชก พระนางมัทรีฝันร้ายเหมือนบอกเหตุแห่งการพลัดพราก รุ่งเช้าเมื่อนางมัทรีเข้าป่าหาอาหารแล้ว ชุชกจึงเข้าเฝ้าทูลขอสองกุมาร สองกุมารจึงพากันลงไปซ่อนตัวอยู่ที่สระ พระเวสสันดรจึงลงเสด็จติดตามสองกุมาร แล้วจึงมอบให้แก่ชุชก

กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์มัทรี เป็นกัณฑ์ที่พระนางมัทรีทรงได้ตัดความห่วงหาอาลัยในสายเลือด อนุโมทนาทานโอรสทั้งสองแก่ชุชก พระนางมัทรีเดินเข้าไปหาผลไม้ในป่าลึก จนคล้อยเย็นจึงเดินทางกลับอาศรม แต่มีเทวดาแปลงกายเป็นเสือนอนขวางทาง จนค่ำเมื่อกลับถึงอาศรมไม่พบโอรส พระเวสสันดรได้กล่าวว่านางนอกใจ จึงออกเที่ยวหาโอรสและกลับมาสิ้นสติต่อเบื้องพระพักตร์ พระองค์ทรงตกพระทัยลืมนว่าเป็นดาบสจึงทรงเข้าอุ้มพระนางมัทรีและทรงกันแสง เมื่อพระนางมัทรีฟื้นจึงถวายบังคมประทานโทษ พระเวสสันดรจึงบอกความจริงว่าได้ประทานโอรสแก่ชุชกแล้ว หากชีวิตไม่สิ้นคงจะได้พบ นางจึงได้ทรงอนุโมทนา

กัณฑ์ที่ ๑๐ สักกบรรพ เป็นกัณฑ์ที่พระอินทร์จำแลงกายเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนพร้อมถวายพระพร ๘ ประการ

ท้าวสักกเทวราชเสด็จแปลงเป็นพราหมณ์เพื่อทูลขอนางมัทรี พระเวสสันดรจึงพระราชทานให้ พระนางมัทรีก็ยินดีอนุโมทนาเพื่อร่วมทานบารมีให้สำเร็จ

พระสัมโพธิญาณ เป็นเหตุให้เกิดแผ่นดินไหวสะท้าน ท้าวสักกเทวราชในร่างพราหมณ์จึงฝากนางมัทรีไว้ยังไม่รับไปตรัสบอกความจริงและถวายคืนพร้อมถวายพระพร ๘ ประการ

กัณฑ์ที่ ๑๑ มหาราช เป็นกัณฑ์ที่เทพเจ้าจำแลงองค์ทำนุบำรุงขวัญสองกุมารก่อนเสด็จนิวัติถึงมหานครสี่พิ

เมื่อเดินทางผ่านป่าใหญ่ชุกจะผูกสองกุมารไว้ที่โคนต้นไม้ ส่วนตนเองปีนขึ้นไปนอนต้นไม้ เหล่าเทพเทวดาจึงแปลงร่างลงมาปกป้องสองกุมาร จนเดินทางถึงกรุงสีพี พระเจ้ากรุงสีพีเกิดนิมิตฝันตามคำทำนายยังความปิติปรีชาโมทย์ เมื่อเสด็จลงหน้าลานหลวงตอนรุ่งเช้าทอดพระเนตรเห็นชุกกพากุมารน้อยสององค์ ทรงทราบความจริงจึงพระราชทานค่าไถ่คืน ต่อมาชุกก็ดับชีพตักษัยด้วยเพราะเดโชธาตุไม่ย่อย ชาสีจึงได้ทูลขอให้ไปรับพระบิดาพระมารดานิวัติพระนคร ในขณะเดียวกันเจ้านครลิงคะได้โปรดคืนช้างปัจจัยนาคแก่นครสีพี

กัณฑ์ที่ ๑๒ ฉกษัตริย์ เป็นกัณฑ์ที่ทั้งหกษัตริย์ถึงวิสัยัญญาพลบลลงเมื่อได้พบหน้าณอาศรมดาบสที่เขาวงกต พระเจ้ากรุงสมุชยใช้เวลา ๑ เดือน กับ ๒๓ วันจึงเดินทางถึงเขาวงกต เสียงโห่ร้องของทหารทั้ง ๔ เหล่า พระเวสสันดรทรงคิดว่าเป็นข้าศึกมารบนครสีพี จึงชวนพระนางมัทรีขึ้นไปแอบดูที่ยอดเขา พระนางมัทรีทรงมองเห็นกองทัพพระราชบิดาจึงได้ตรัสทูลพระเวสสันดรและเมื่อหกษัตริย์ได้พบหน้ากันทรงกันแสงสุดประมาณ รวมทั้งทหารเหล่าทัพ ทำให้ป่าใหญ่สนั่นครืนครืนท้าวสักกะเทวราชจึงได้ทรงบันดาลให้ฝนตกประพรมหกษัตริย์และทวยหาญได้หายเศร้าโศก

กัณฑ์ที่ ๑๓ นครกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่หกษัตริย์นำพยุหโยธาเสด็จนิวัติพระนครพระเวสสันดรขึ้นครองราชย์แทนพระราชบิดาพระเจ้ากรุงสมุชยตรัสสารภาพผิด พระเวสสันดรจึงทรงลาผนวชพร้อมทั้งพระนางมัทรี และเสด็จ

กลับสู่สีพีนคร เมื่อเสด็จถึงจึงรับสั่งให้ชาวเมืองปล่อยสัตว์ที่กักขัง ครั้นยามราตรีพระเวสสันดรทรงปริวิตกว่า รุ่งเช้าประชาชนจะแตกตื่นมารับบริจาคทาน พระองค์จะประทานสิ่งใดแก่ประชาชน ท้าวโกสีก็ได้ทราบจึงบันดาลให้มีฝนแก้ว ๗ ประการ ตกลงมาในนครสีพีสูงถึงหน้าแข้ง พระเวสสันดรจึงทรงประกาศให้ประชาชนขนเอาไปตามปรารถนา ที่เหลือให้ขนเข้าพระคลังหลวง ในกาลต่อมาพระเวสสันดรเถลิงราชสมบัติปกครองนครสีพีโดยทศพิธราชธรรมบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขตลอดพระชนมายุ

อานิสงส์ของการบูชาฟังเทศน์ประจำกัณฑ์

กัณฑ์ทศพร

ผู้บูชากัณฑ์ทศพร จะได้รับทรัพย์สมบัติดังปรารถนา ถ้าเป็นสตรีจะได้สามีเป็นที่ชอบเนื้อเจริญใจ ถ้าเป็นบุรุษจะได้ภรรยาเป็นที่ต้องประสงค์ ทั้งจะได้บุตรหญิงชาย เป็นคนว่านอนสอนง่าย มีรูปกายงดงาม มีความประพฤติดี กิริยาวาจาเรียบร้อยทุกประการ

กัณฑ์หิมพานต์

ผู้บูชากัณฑ์หิมพานต์ ย่อมได้ในสิ่งที่ปรารถนาทุกประการ ครั้นตายไปแล้วจะได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยสมบัติอันโอฬาร มีบริวารแวดล้อมบำรุงบำเรออยู่เป็นนิรันดร์ ครั้นจุติจากสวรรค์แล้วจะลงมาเกิดใน

ตระกูลขัตติยะมหาศาล หรือตระกูลพราหมณ์มหาศาลอันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ศฤงคาร บริวารมากมายนานาประการ เช่น โค กระบือ ช้าง ม้า รถ ยานพาหนะ นับประมาณมิได้ ประกอบด้วยความสุขกายสบายใจทุกๆอริยาบถ

กัณฑ์ทานกัณฑ์

ผู้บูชากัณฑ์ทานกัณฑ์ จะบริบูรณ์ด้วยแก้วแหวนเงินทอง ทาส ทาสี และสัตว์สองเท้าสี่เท้า ครั้นตายแล้วจะได้ไปเกิดในฉกามาพรสวรรค์ มีนางเทพอัปสรแวดล้อมมากมาย เสวยสุขอยู่ในปราสาทแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ

กัณฑ์วนประเวศน์

ผู้บูชากัณฑ์วนประเวศน์ จะได้รับความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า จะได้เป็นบรมกษัตริย์ในชมพูทวีป เป็นผู้ทรงปรีชา เฉลียวฉลาด สามารถปราบอริราชศัตรูให้ย่อยยับไป

กัณฑ์ชูชก

ผู้บูชากัณฑ์ชูชก จะได้บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ประกอบด้วยสมบัติอันงดงามกว่าชนทั้งหลายจะ เจรจาปราศรัยก็ไพเราะเสนาะโสต แม้จะได้สามีภรรยาและบุตรธิดา ก็ล้วนแต่มีรูปทรงงดงามสอนง่าย

กัณฑ์จุลพน

ผู้บูชากัณฑ์จุลพน แม้จะบังเกิดในภพใดๆ จะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์บริวาร จะมีอุทยานอันดารดาษ ด้วยดอกไม้หอมตลบไป แล้วจะมีสระโบกขรณีอันเต็มไปด้วยปทุมชาติ ครั้นตายไปแล้วก็ได้เสวยทิพย์สมบัติในโลก หน้าสี่ไป

กัณฑ์มหาพน

ผู้บูชากัณฑ์มหาพน จะได้เสวยสมบัติในดาวดึงส์เทวโลก และจะได้ลงมาเกิดเป็นกษัตริย์มหาศาล มี ทรัพย์ศฤงคารบริวารมาก มีอุทยานและสระโบกขรณีเป็นที่ประพาส เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศักดิ์านุภาพเฟื่องฟูไปทั่ว ชมพูทวีป อีกจักได้เสวยอาหารทิพย์เป็นนิตย์นิรันดร

กัณฑ์กุมาร

ผู้ชวากัณท์กุมาร ย่อมประสบความสำเร็จในสิ่งที่พึงปรารถนา ครั้นตายไปได้เกิดในฉภภพจรสวรรค์ ในสมัยที่พระศรีอารยเมตไตรยมาอุบัติก็จะได้พบศาสนาของพระองค์ จะได้ถือปฏิสนธิในตระกูลกษัตริย์ ตลอดจน ได้สตั้บรับฟังพระสัทธิธรรมเทศนาของพระองค์แล้วบรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้ง ๔ ด้วยบุญราศีที่ได้ อบรมไว้

กัณท์มัทธิ

ผู้ชวากัณท์มัทธิ เกิดในโลกหน้าจะเป็นผู้มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นผู้มีอายุยืนยาว ทั้ง ประกอบด้วยรูปโฉมงดงามกว่าคนทั้งหลาย จะไปในที่ใดๆก็จะมีแต่ความสุขทุกแห่งหน

กัณท์สักกบรรพ

ผู้ชวากัณท์สักกบรรพ จะได้เป็นผู้เจริญด้วยลาภ ยศ ตลอดจนจรุพิธพรทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ตลอดกาล

กัณท์มหาราช

ผู้ชวากัณท์มหาราช จะได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะได้เป็น พระราชา เมื่อจากโลกมนุษย์ไปก็จะได้ไปเสวยทิพย์สมบัติในฉภภพจรสวรรค์ มีนางเทพอัปสรเป็นบริวาร ครั้น บารมีแก่กล้าก็จะได้นิพพานสมบัติอันตัดเสียซึ่งชาติชรา พยาธิ มรณะ พ้นจากโอฆะทั้งสาม มีการโมฆะ เป็นต้น

กัณท์ฉกษัตริย์

ผู้ชวากัณท์ฉกษัตริย์ จะได้เป็นผู้เจริญด้วยพร ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละทุกๆชาติแล

กัณท์นครกัณท์

ผู้ชวากัณท์นครกัณท์ จะได้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวงศาคณาญาติ ข้าทาสชายหญิง ภรรยาสามี หรือบิดา มารดา เป็นต้น อยู่พร้อมหน้ากันโดยความผาสุก ปราศจากโรคพาธทั้งปวง จะทำการใดๆก็พร้อมเพรียงกัน ยังกร การงานนั้นๆให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

เทศน์มหาชาติภาคอีสาน

ชาวอีสานให้ความสำคัญ กับพิธีกรรมบุญผะเหวด หรือเทศน์มหาชาติอย่างยิ่ง เกือบทุกหมู่บ้าน นิยมจัดขึ้นทุกปี เชื่อกันว่าเป็นจารีตประเพณี เป็นบุญใหญ่ประจำปีของหมู่บ้าน มากระทำกันในช่วงเดือน ๓ ถึง ๕ หลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวข้าว และทำบุญคุณทาน เสร็จเรียบร้อยแล้ว การที่พุทธศาสนิกชน นิยมจัดให้มีการฟังเทศน์มหาชาติ และมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ มีสาเหตุอยู่หลายประการ บ้านเก่าว่าเนื่องมาจาก ความใน มาลัยสูตร เป็นสูตรนอกคัมภีร์พระไตรปิฎก ความกล่าวถึง พระศรีอาริยเมตไตรย โพธิสัตว์ ผู้ที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต สั่งพระมาลัยว่า ถ้าผู้ใดต้องการเกิดในศาสนาของท่าน ยาฆ่าพ่อแม่ สมณพราหมณาจารย์ อย่าทำลายพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ อย่ายุ่งให้พระสงฆ์แตกแยกจากกัน ให้ฟังเทศน์มหาชาติ ให้จบ ในวันเดียว พระมาลัยได้ฟังเช่นนั้น จึงนำมาเล่าให้ชาวเมืองมนุษย์ฟังและชาวเมืองก็ได้พากันประพฤติปฏิบัติตาม

ด้วยความสำคัญของพิธีกรรมบุญผะเหวด ที่บอกเล่าเรื่องราวผ่านความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิดพลังศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระพุทธศาสนา และได้ทำลางรักษาสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบันในบทความนี้ วรรณกรรมเรื่องมหาชาติมีหลายสำนวน และขึ้นอยู่กับรูปแบบการเทศน์ วรรณกรรมที่ใช้เทศน์ถือเป็นบ่อเกิดพิธีกรรม และเป็นกลไกทางสังคม ทั้งนี้มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมประเพณีวัฒนธรรม

บุญผะเหวด หรือบุญพระเวส หมายถึง บุญพระเวสสันดร เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญมหาชาติ ชาวอีสานจะนิยมจัดขึ้นในเดือนสี่ (ช่วงเดือนมีนาคม) เป็นบุญประจำปีในฮีตสิบสอง ดั้งที่ปราสาทอีสานได้ประพันธ์ผญา (บทกลอน) เกี่ยวกับการทำบุญในช่วงเดือนสามและเดือนสี่ไว้ว่า “ถึงเมื่อเดือนสามคือยเจ้าหัวคอยปั้นข้าวจี ตกเมื่อเดือนสี่คือยจวน้อยเทศน์มัทรี” แปลว่า เมื่อถึงเดือนสามพระภิกษุสามเณรจะรอชาวบ้านทำบุญข้าวจี และเมื่อถึงเดือนสี่(ช่วงเดือนมีนาคม) สามเณรเทศน์กัณฑ์มัทรีในงานบุญมหาชาติ

ความหมายของประเพณีบุญผะเหวดหรือมหาชาติ

คำว่าผะเหวด เป็นสำเนียงของชาวอีสาน ที่มาแผลงมาจากคำว่าผะเหวด ซึ่งหมายถึง ผะเหวดสันดร การทำบุญผะเหวด เป็นการทำบุญและฟังเทศน์เรื่องผะเหวดสันดรชาดกหรือเทศน์ มหาชาติซึ่งมีจำนวน กัณฑ์๑๓ กัณฑ์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการรำลึกถึง ผะเหวดสันดรผู้ซึ่งบำเพ็ญเพียรอันยิ่งใหญ่ด้วยวิธีบริจาคทาน หรือทานบารมีในชาติสุดท้าย หรือมหาชาติของพระพุทธองค์ ก่อนที่จะมาเสวยชาติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า งานบุญผะเหวดเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ของชาวอีสานนิยมทำกันทุกหมู่บ้าน ด้วยความเชื่อว่าหากได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง กัณฑ์๑๓ กัณฑ์ จบภายในวันเดียวนั้น อานิสงฆ์จะดลบันดาลให้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอาริยเมตไตรย ซึ่งเป็นดิน แดนแห่ง

ความสุขตามพุทธคติ ปัจจุบันงานบุญผะเหวดยังหาทำได้ทั่วไปเกือบทุกจังหวัดในภาคอีสาน ภายในงานจะมีขบวนแห่ พระเวสสันดรหลายขบวน และมีการทำขนมจีน(ชาวอีสานเรียกข้าวปุ้น)มากมายมาเลี้ยงแขกบ้านแขกเมือง

ความสำคัญ

บุญผะเหวด หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า บุญมหาชาติ เป็นประเพณีบุญตามฮีตสิบสอง ของชาวอีสาน แต่ถ้าถือเป็นเรื่องทาน ก็เป็นประเพณีการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ ก็พอจะอนุมานได้ถึงสภาพทั่วไป ของชาวอีสานว่า ดอกจิก ดอกจาน บานราวต้นเดือน ๓ พุทธศาสนิกชนจะเก็บดอกไม้เหล่านี้ มาร้อยเป็นมาลัยเพื่อตกแต่งศาลาการเปรียญสำหรับบุญมหาชาติและในงานนี้ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือว่าเป็นงานอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว และบำเพ็ญคุณงามความดี จะได้อานิสงส์ไปเกิดในภพหน้า

บุญผะเหวด หรืองานบุญมหาชาติ คืองานมหากุศล ให้รำลึกถึงการบำเพ็ญบุญ คือ ความดีที่ยั่งยืน อันมีการสละความเห็นแก่ตัวเพื่อผลคือ ประโยชน์สุขอันไพศาลของมวลชนมนุษย์ชาติ เป็นสำคัญ ดังนั้น บรรพชนชาวไทยอีสานแต่โบราณ จึงถือเป็นเทศกาลที่ประชาชนทั้งหลายพึงสนใจร่วมกระทำบำเพ็ญ และได้อนุรักษ์สืบทอดเป็นวัฒนธรรมสืบมา จนถึงอนุชนรุ่นหลังที่ควรเห็นคุณค่าและอนุรักษ์เป็นวัฒนธรรมสืบไปนอกจากนี้ยังเป็นการสังสรรค์ ระหว่างญาติพี่น้องจากแดนไกลสมกับคำกล่าวที่ว่า "กินข้าวปุ้น เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ"

บุญผะเหวดของชาวอีสานถือเป็นงานบุญสำคัญ ชาวบ้านจะจัดให้มีพิธีอย่างใหญ่โต งานบุญต่อเนื่องกัน ๒-๓ วัน มูลเหตุที่มีการทำบุญมีคติความเชื่อมาจากเรื่อง พระมาลัยสูตรว่า “พระมาลัยได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเขค แก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พบพระศรีอริยเมตไตรย องค์พระศรีอริยเมตไตรยได้ดำรัสสั่งกับพระมาลัยว่า ถ้ามนุษย์อยากพบพระองค์ จงอย่าได้ทำบาปหนัก ได้แก่ ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้า และยุยงให้พระสงฆ์แตกกัน อนึ่งให้ฟังเทศน์เรื่องราวมหาเวสสันดรชาดกให้จบในวันเดียวกัน ฟังแล้วให้นำไปประพาดปฏิบัติจะได้รับอานิสงส์มาก และจะได้พบพระศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย เมื่อพระมาลัยกลับมาถึงโลกมนุษย์ จึงได้บอกเรื่องราวให้มนุษย์ทราบ ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานผู้ปรารถนาจะพบศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย จึงพากันทำบุญพระเวสสันดรสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน” เมื่อถึงเดือนสี่ (ช่วงเดือนมีนาคม) ชาวบ้านจะประชุมกันเพื่อกำหนดวันทำบุญว่าจัดวันไหน และจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรที่มาจากวัดไหนบ้าง ครั้นตกลงกันแล้วก็นำหนังสือใบลานเรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งมีจำนวน ๑๓ ผูก ออกมาแบ่งให้ครบเท่าจำนวนพระภิกษุสามเณรที่จะนิมนต์มาเทศน์ จากวัดของหมู่บ้านใกล้เคียง รวมทั้งพระที่อยู่วัดของหมู่บ้านตัวเองด้วย หนังสือใบลานที่แบ่งออกเรียกว่า กัณฑ์ ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะจับฉลากแบ่งกันเป็นเจ้าของกัณฑ์ต่างๆ เท่ากับจำนวนหนังสือใบลานที่แบ่งและจำนวนพระภิกษุสามเณรที่นิมนต์มา ในอดีตครัวเรือนที่เป็นเจ้าภาพจะเรียกว่า “ค้ำบุญ” ทำหน้าที่ต้อนรับพระภิกษุสามเณรและโยมผู้ติดตาม มีการตั้งผามบุญ(ปะรำ)เรียงรายตามกำแพงรอบวัด ตั้งโองน้ำดื่ม เตรียมหมากพลูบุหรีและจุดปัจจัยไทยทาน เพื่อสำหรับถวายพระภิกษุสามเณรในวันงานอีกด้วย แต่ปัจจุบันการตั้งผามบุญ เพื่อสำหรับต้อนรับพระภิกษุสามเณร ได้หายไปตามยุคสมัยเหลือเฉพาะการเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์อย่างเดียว ครั้นจับ

สลากแบ่งกัณฑ์เทศน์เสร็จแล้ว ก็มีการออกไปปฏิภาณนิมนต์ชาวอีสานเรียกว่าการใส่หนังสือ นิมนต์พระภิกษุสามเณร จากอารามต่างๆ มาเทศน์ พร้อมใส่หนังสือโบลานที่แบ่งเป็นกัณฑ์ไปด้วย พระภิกษุสามเณรที่ได้รับไปปฏิภาณนิมนต์ พร้อมหนังสือโบลานกัณฑ์ต่างๆก็จะฝึกเทศน์ให้ชำนาญ ก่อนถึงวันบุญที่จะมาเทศน์ฉลองศรัทธาแก่ชาวบ้าน

ก่อนวันงานชาวบ้านจะออกไปรวมตัวกันที่วัด เพื่อจัดตกแต่งประดับศาลาโรงธรรมประกอบด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย และดอกไม้ตามฤดูกาลของภาคอีสานโดยนำมาร้อยให้สวยงาม เช่น ดอกทองกวาว ดอกสะแบง ดอกพระยอม ดอก ดอกปีป ฯลฯ ส่วนผู้สูงอายุจะเตรียมทำหมากพันคำ เมียงพันคำ รูปเทียนอย่างละพัน และข้าวตอกดอกไม้เพื่อใช้ สำหรับเป็นเครื่องบูชาคาถาพัน รอบศาลาโรงธรรมจะมีธงผะเหวดปักไว้ทิศ ตามต้นเสามีชั้นกะย่องที่สานด้วยไม้ ไม้ผูกติดไว้เพื่อใช้ใส่ข้าวพันก้อน และตั้งห่อพระอุทิศที่ด้านทิศตะวันออกของศาลา ป้องคุ้มครองมิให้เกิดเหตุ ภัยอันตรายทั้งปวง ช่างธรรมมาสน์ที่ใช้แสดงธรรมจะมีตาบ ปีนติดไว้ และอ่างน้ำ ๔ ใบ ที่จำลองขึ้นเป็นสระน้ำ มีจอก แหน (สำหรับ) ต้นบัว ดอกบัว ผักตบอยู่ในอ่างด้วย หน้าธรรมมาสน์จะตั้งหม้อน้ำมนต์ และเครื่องบูชา ต่างๆ ไว้สำหรับเจ้าภาพมาจุดรูปเทียนบูชาตามกัณฑ์เทศน์ของตนเอง การจัดตกแต่งศาลาโรงธรรมชาวอีสานจะ นิยมทำคล้ายๆกัน อาจจะแตกต่างกันบ้างตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น และจัดให้เสร็จเรียบร้อยก่อนถึงวันงาน

งานบุญผะเหวดของชาวอีสานจะจัดอยู่ ๒ ถึง ๓ วันคือ

๑.เมื่อโฮม(วันรวม) ตามภาษาอีสาน เรียกว่า วันโฮมบุญ พุทธศาสนิกชนมาช่วยกันจัดตกแต่ง ศาลาหรือสถานที่ที่จะทำบุญ จัดเตรียมเครื่องสักการะ ดอกไม้ รูปเทียน ข้าวตอก อย่างละพันก้อน มีการตั้งธงใหญ่ ไว้แปดทิศ และมีศาลเล็กๆ เป็นที่เก็บข้าวพันก้อน และเครื่องควหาวน สำหรับ ผี เปรต และมารรอบๆ ศาลาการ เปรียญจะแขวนผ้าผะเหวด เป็นเรื่องราวของพระเวสสันดร ตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๑ ถึงกัณฑ์สุดท้าย

การจัดงานบุญผะเหวด หรือ งานเทศน์มหาชาตินิยมที่อัญเชิญพระอุทิศ มาปกป้องคุ้มครองมิให้ เกิดเหตุภัยอันตรายทั้งปวง และให้โชค ลาภแก่พุทธศาสนิกชนในการทำบุญมหาชาติ จึงมีการแห่พระอุทิศ ซึ่ง สมมุติว่า อัญเชิญมาจาก สะดือทะเล

ก่อนมีงานบุญผะเหวดหลายวันชาวบ้านชายหญิงทั้งคนเฒ่าคนแก่ซึ่งส่วนมากเป็นหนุ่ม สาวพากันไป รวมกันที่วัดช่วยกันจัดทำที่ปักสำหรับผู้มาร่วมงานและช่วยกันจัด ทำดอกไม้จัดตกแต่งประดับประดาศาลาโรง ธรรมด้วยดอกไม้ พวงมาลัยและธงทิว พวกผู้หญิงจะจัดทำหมากพันคำ เมียงพันคำ เทียนรูป มีตาบ อย่างละพัน และข้าวตอกดอกไม้ไว้บูชาคาถาพัน

ดอกไม้ ที่จัดมีดอกบัว ดอกกาบของ ดอกผักตบชวา อย่างละพันดอก ธงพันผืนทำด้วยเศษผ้า กระดาษสี ซึงด้าย สายสิญจน์ ตั้งหม้อน้ำมนต์ มีชั้นหมากเบ็ง (ชั้นบายศรี) แปดอัน โองน้ำ ๔ โอง ตั้งไว้สี่มุมของธรรมมาสน์ ในโองน้ำมี

จอก แหน (สาหร่าย) ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น ดอกจิกดอกรัง (ดอกเต็งรัง) ดอกบัว ดอกบานไม่รู้โรย ดอกรัก ฯลฯ และใบบัวป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปนก วัว ควาย ช้าง ม้า ฯลฯ เอาไว้ที่ได้ธรรมาสต์ เอาธงใหญ่แปดธงปักรอบโรงธรรมนอกศาลาในทิศทั้งแปดเพื่อหมายว่าเป็นเขตปลอดภัย ป้องกันพญามารไม่ให้ล้ำเข้ามาตาม เสาธงมีที่ใส่ข้าวพันก้อน ซึ่งปกติสานเป็นพานด้วยไม้ไผ่ บางแห่งสานเป็นตาด้วยไม้ดอกเป็นคิริวงกตไว้รอบศาลา และทำเป็นทางเข้าศาลาโรงธรรมคดเคี้ยวไปมาบนศาลาด้านตะวันออกของศาลาโรงธรรม ปลุกหอพระอุทิศขึ้นไว้พร้อมมีสิ่งเหล่านี้อยู่บนหอด้วย คือ มีบาตร ๑ ใบ กระโถน ๑ ใบ กาน้ำ ๑ ใบ ร่ม ๑ คัน และสบงจีวร ๑ ชุด สำหรับถวายพระอุทิศ การจัดตกแต่งดังกล่าวจะจัดให้เสร็จเรียบร้อยก่อนวันงาน ส่วนในตอนเช้ามีการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณร ช่วงบ่ายมีการอัญเชิญพระอุทิศจากสระหรือหนองน้ำใกล้หมู่บ้านมาประดิษฐาน หอที่ตั้งไว้ มีขบวนแห่อัญเชิญพระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยกัณหาและซาลีเข้าเมือง บางท้องที่จัดใหญ่โตมีช้างประกอบขบวนแห่อย่างเอิกเกริก ส่วนชาวบ้านจะเก็บดอกไม้ตามป่าโคกเพื่อมาบูชาพระ เข้าร่วมขบวนแห่มีดนตรีกลองยาวเล่นอย่างสนุกสนาน เมื่อมาถึงศาลาโรงธรรมก็ร่วมกันฟังเทศน์พระมาลัยหมื่นพระมาลัยแสน บางท้องที่มีมหรสพสมโภชไปตลอดทั้งคืน

การนิมนต์พระอุทิศ ในตอนเช้ามีดีของวันรวมประมาณสี่หรือห้านาฬิกาจะมีพิธีนิมนต์พระอุทิศ โดยก่อนเริ่มพิธีมีการนำก้อนหินขนาดโตพอสมควรสามก้อนไปวางไว้ในวงน้ำ หรือถ้าไม่มีวงน้ำอาจเป็นที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวัดที่จัดงานเท่าใดนัก พอถึงเวลาก็มีการแห่พานดอกไม้ธูปเทียน ชันห้าชั้นแปด ไปยัง ณ สถานที่ก้อนหินวางอยู่ซึ่งสมมุติว่าเป็นพระอุทิศ พอไปถึงที่ตั้งกล่าวจะมีผู้ไปหยิบก้อนหินชูขึ้นและถามว่าเป็นพระอุทิศหรือไม่ สองก้อนแรกจะได้รับคำตอบว่าไม่ใช่ พอถึงก้อนที่สามจะได้รับคำตอบว่าใช่ จึงมีการกล่าวคำอาราธนาพระอุทิศและอัญเชิญก้อนหินก้อนที่สามซึ่งสมมุติว่า เป็นพระอุทิศใส่พานหรือถาดและจะมีการจุดประทัดหรือยิงปืนกันตุมตาม แล้วมีการแห่แห่นพระอุทิศพร้อมตีฆ้องตีกลองอย่างครึกครื้นเข้ามายังวัด แล้วจึงนำมาประดิษฐานไว้ที่หออุทิศด้านข้างศาลาโรงธรรมซึ่งเตรียมจัดไว้ แล้วการนิมนต์พระอุทิศมาเมื่อมีบุญพิเศษ ก็เพื่อให้มีความสวัสดีมีชัยและเพื่อให้การจัดงานสำเร็จราบรื่นไปด้วยดี

มูลเหตุดั้งเดิมที่มีการนิมนต์พระอุทิศ มีเรื่องเล่าว่าพระอุทิศเป็นพระเถระผู้มีฤทธิ์ ได้นิรมิตภูมียู่กลางมหาสมุทร ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจากที่ต่าง ๆ เอามาบรรจุไว้ในสถูปที่พระองค์สร้างขึ้นใหม่เสร็จแล้วจะจัดงานฉลอง

พระองค์ทรงพระปริวิตกถึงมารที่เคยเป็นศัตรูกับพระพุทธเจ้าเกรงว่าการจัดงานจะไม่ปลอดภัยจึงมีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุทิศมาในพิธีฝ่ายพญามารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองพระสถูป จึงพากันมาบันดาลอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ พระอุทิศจึงบันดาลฤทธิ์ตอบ ครั้งสุดท้ายพระอุทิศเนรมิตเป็นสุนัขเนาแขวนคอมารไว้ มารไม่สามารถแก้ได้เอาไปให้พระอินทร์แก้ให้ พระอินทร์ก็แก้ไม่ได้ มารจึงยอมสารภาพผิด พระอุทิศแก้ให้แล้วกักตัวมารไว้บนยอดเขา เสร็จพิธีแล้วจึงปล่อยตัวมารไปพระเจ้าอโศกมหาราชและผู้มาร่วมงานนั้นจึง ปลอดภัย โดย

เหตุนี้เมื่อมีพิธีทำบุญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ใหญ่โต เช่น บุญเผาสังข์ได้มีการนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาด้วย เพื่อเป็นการป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ และให้เกิดสวัสดิมีชัยดังกล่าวก่อนพระเทศน์เอาคาถาพระอุปัชฌาย์ทั้งสี่บทไปไว้ข้างธรรมาสน์ทั้งสี่ทิศด้วย

คำอาราธนาพระอุปัชฌาย์

โอภาส โอภาส ผุ่งข้าทั้งหลาย อภิวันท์ไหว้ยังพระมหาอุปัชฌาย์ผู้ประเสริฐ มีศักดาเลิศปรากฏ ทรงเกียรติยศซีณากว่าพระอรหันตทั้งหลาย ข้าขออาราธนามหาเถระเจ้าผู้มีอาคมแก่กล้า จงเสด็จแต่น้ำคงคา มาผจญมารฮ้าย ด้วยบาทพระคาถาว่า อุปัชฌาย์ มหาเถโร คิฉณะภูโต สา มุทธะโย เอกะมาโร เตชะมาโร ปะลายันตุ ผุ่งข้าทั้งหลาย ขออาราธนามหาเถระเจ้าจงมาผจญมมารทั้งห้า ใต้ลุ่มฟ้าและเวหน ภายนอกนิชฐาเป็นเค้า ตลอดเท่าถึงนาคครุฑ มนุษย์เทวา ผู้ มีใจสาโหด โกรธาโกรธธรรม ผุ่งมีใจดำปอง หน้ามีตมุงมานมัว ก้าฝ่ายเหนือและขอกใต้ ทั้งที่ใกล้และที่ไกล ตะวันตกและตะวันออกของเขตภูมิสถาน อันผุ่งข้าทั้งหลายจักพึงธรรมเทศนา ในสถานที่นี้ ขออันเชิญพระอาทิตย์ผู้วิเศษใสแสง พระจันทร์แยงเยื้องโลก อังคารโผดผายผัน พุท พุทสพลันแวนเทียว ศุภร์เสาร์เกี่ยวคอยระวัง กำจัดบังแหวได้ เทพให้ตนลือฤทธิ์พระพาย แมนมิตรไตรสถาน พระอิศวรผันผายแผ่ รัศมีแก่โตฆ ผาบศัตรุมารฮ้าย ในคุ่มช่วงเขตสถานอันผุ่งข้าทั้งหลาย จักยกยอและพึงเทศน์ องค์เทเวศจงฮักษา กำจัดประดามารโหดฮ้าย ให้ปล้นพ่ายกลับหนี อย่างฮาวิช่วงเขตที่นี้ ก็ข้าเทอญ.โย โย อุปัชฌาย์ มหาเถโร ยัง ยัง อุปัชฌาย์ มหาเถโร ภายัง พันธะ มะรัสสะคีวัง สัพเพยักขา ปลายันตุ สัพเพ ภยา ปะลายันตุ สัพเพ ปิสายา ปะลายันตุ ผุ่งผิยักษและผิเสื่อ ผุ่งเป็นใจพญามาร สูทานทั้งหลายมีใจอันมักผาบแพ้นประเสริฐ สัพพัญญู ปะลายันตุ จงผันผายออกหนีจากขอบเขตประเทศที่นี้ ก็ข้าเทอญ.

คาถาพระอุปัชฌาย์

บทที่หนึ่ง อุปัชฌาย์ มหาเถโร เยนะสังเจนะยะสัง วาชิปุเร อะหุสังจะ วัชเชนะ วิสังสามัส สหัญญะตุ

บทที่สอง อุปัชฌาย์ เยนะสังเจนะ ยะสาโม สังจิวา มาตา เปติภะโรอาหุ กุเลชฎฐาปลาโยโน เอเตนะ สังจะวัชเชนะ วิสสา มัสสะ หัญญะตุ

บทที่สาม อุปัชฌาย์ เยนะสังเจนะ ยะสาโม ปานาปิ ยัตตะโร มะมะ เอเตนะ สังจะวัชเชนะ วิสัง สามัสสะหัญญะตุ

บทที่สี่ อุปัชฌาย์ ยะจิน จิตตะ ปุญญะมังหะ เจวะ สิตจะเต สัพเพนะเต สาเลนะ อีสามัสสะหัญญะตุ

๒.มีอัง (วันเทศน์) ตอนเช้าตรู่เวลาประมาณ ๐๕.๐๐น. มีการแห่ข้าวพันก้อนที่ชาวบ้านทำจากข้าวเหนียวปั้นให้เป็นลูกกลมขนาดเท่าหัวแม่มือจำนวน ๑,๐๐๐ ก้อน (เป็นคติการบูชาคาถา ๑,๐๐๐ พัน

คาถาในเรื่องพระเวสสันดรชาดก) นำมาแห่รอบศาลาโรงธรรม ๓ รอบแต่ละรอบก็นำข้าวพันก้อนวางไว้ตามชั้นกระย่องที่ผูกไว้ต้นเสาธงผะเหวดให้ครบทั้ง ๘ ทิศ จากนั้นพระภิกษุสามเณรก็จะเริ่มเทศน์ตั้งแต่กัณฑ์สังกาส คือการบอกศักราช กล่าวถึงอายุกาลของพระพุทธศาสนาที่ล่วงมาตามลำดับ ต่อมาเป็นการเทศน์พระเวสสันดรชาดกเริ่มกัณฑ์แรกคือกัณฑ์ทศพร เรียงตามลำดับกัณฑ์ไปเรื่อยๆ ตลอดทั้งวันจนถึงนครกัณฑ์เป็นกัณฑ์สุดท้าย

คาถापัน การเทศน์คาถापัน หมายถึง การเทศน์มหาชาติที่เป็นภาษาบาลีล้วนๆ

จำนวน ๑,๐๐๐ พระคาถา ซึ่งเป็นความรู้ที่สืบทอดกันมาว่า เป็นจำนวนคาถาในเวสสันดรชาดก

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ได้นับเทียบจำนวนคาถาในบทเทศน์คาถापันที่ใช้เทศน์กันอยู่

กับจำนวนคาถาในเวสสันดรชาดก และในปีเวสสันดรชาดกปรากฏว่าไม่เท่ากัน ได้ทรงอธิบายว่า

“ที่จริงจะมีจำนวนเท่าไรไม่สำคัญแต่ได้คิดว่าจะนับก็เลยลองนับดูมีจำนวนนับได้ ๘๕๒ คาถา กับ ๑ บทแต่จำนวนที่เทศน์อยู่บัดนี้ นับได้ ๑,๐๐๐ คาถาอันที่จริงจำนวนมากเท่านี้ เป็นอเนกสังขยาควรแปลว่าประดับด้วยคาถาประมาณ ๑,๐๐๐แม้จะเกินไปบ้าง ขาดไปบ้างก็ไม่เป็นไร”

อานิสงส์คาถापัน

เมื่อครั้งพระมัลลยเถรเจ้ารับดอกอุบลจากบุรุษเข็ญใจแล้วได้นำขึ้นไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์สถานในดาวดึงส์โลกและมีโอกาสสนทนากับพระศรีอาริยมตไตรย์ พระองค์ได้ตรัสแก่พระเถรเจ้าว่า “ขอพระองค์เจ้าได้บอกแก่นุชย์ทั้งหลายว่าผู้ใดใคร่อยากพบปะพระศรีอาริย์เจ้าผู้้นฟังตเว็นอนันตริยกรรม ๕ ประการ มีฆ่าบิดามารดา เป็นต้น และฟังอุตสาหะ หมั่นก่อสร้างกองการกุศลมีให้ทาน รักษาศีลเจริญภาวนา และสดับตรับฟังพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดกอันประกอบด้วยคาถापันหนึ่งกระทำสักการบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้ต่างๆ และดอกไม้ธูปเทียนอย่างละพัน ตั้งใจฟังให้จบเพียงวันเดียวครบบริบูรณ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ดังนี้แล้วจะได้พบพระศรีอาริย์พุทธเจ้าในอนาคตโดยแท้ หากดับขันธแล้วก็จะได้ไปเกิดในสุคติสวรรค์เสวยทิพยสมบัติอันมโหฬาร

ครั้นถึงพุทธกาล พระศรีอาริย์พุทธเจ้า เทพบุตร เทพธิดาเหล่านั้น ก็จะได้จุติลงไปเกิดเป็นมนุษย์ ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนา ก็จักได้บรรลุมรรคผลมีพระโสดาปัตติผล เป็นต้น เป็นพระอริยะบุคคลในพระพุทธศาสนา

คติสอนใจ

เรื่อง พระเวสสันดร มีคติสอนใจหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องทานบารมี ทำให้คนฟังมีความซาบซึ้งในเนื้อหาและสนุกสนานในทำนองเทศน์ไปด้วย การเทศน์ทำนองดังกล่าว เรียกว่า “ แผลผะเหวด ” ชาวบ้านจะไปในิมนต์พระเสด็จตีมาเป็นพิเศษเรียกว่า “ เทศน์เสียง ” พระนักเทศน์เสียงเก่าๆ เป็นพระนักเทศน์อาชีพ มีผู้ฟังนิยม

มากเหมือนกับ “ หมอลำ ” ที่ลำเก้งๆชาวอีสานถือคติว่าผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบพันพระคาถาในวันเดียว ผู้นั้นจะมีบุญบารมีมากไม่ตกนรก และจะได้ไปเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย คือ พระศรีอริยเมตไตรยหรือที่ชาวอีสานเรียกว่า พระศรีอารย การเทศน์มหาชาตินั้นในอดีตจะเทศน์ให้จบทั้งพระพันคาถาในวันเดียว ตั้งแต่เวลาเช้ามีตจนถึงค่ำมีตเลยทีเดียว

กลุ่มๆ หาดนตรีพื้นบ้าน แห่กันไปในหมู่บ้าน เพื่อเรียโรหิพย์สินเงินทองของชาวบ้านมาทำเป็นกัณฑ์เทศน์ เมื่อรวบรวมได้พอสมควรแล้ว ก็จะแห่เข้ามาในวัดโดยไม่บอกกล่าวไว้ล่วงหน้า กัณฑ์เทศน์ที่ลักลอบเข้ามาเช่นนี้เรียกว่า “ กัณฑ์หลอน ” ส่วนมากกัณฑ์หลอนจะเข้ามาตอนบ่ายหรือตอนค่ำ ซึ่งมักจะไม่ตรงกับกาเทศน์ กัณฑ์มหัศจรรย์ ชูชก มหาราช ถ้ากัณฑ์หลอนเข้ามาในช่วงพระรูปใดกำลังเทศน์อยู่พระรูปนั้นก็ได้รับกัณฑ์หลอนนั่นเอง บุญพะเวทนี้ นิยมกระทำกันในภาคอีสานจนถึงปัจจุบันนี้ ได้ส่งเสริมขึ้นมากเป็นพิเศษ

ความเชื่อ

บุญพระเวส หรือ บุญมหาชาติ ซึ่งเป็นการทำบุญในเดือนสี่ บางครั้งก็เรียก “ บุญเดือนสี่ ” ในบางท้องถิ่นจะทำบุญเดือนสี่ในเดือนสามร่วมกับบุญข้าวจี่และบุญกุ่มข้าวใหญ่ ให้เป็นบุญเดียวกันส่วนเดือนสี่ก็เว้นไว้ บุญพะเวทส่วนมากจะกระทำกันในเดือนสี่ แต่จะกำหนดเอาไว้วันใดนั้นแล้วแต่ความพร้อม เพราะว่าต้องมีการปรึกษาหารือและลงมติกันระหว่างผู้นำในหมู่บ้าน เช่น ผู้อาวุโส กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และพระสงฆ์ ตลอดผู้ทรงวุฒิต่างๆ ในหมู่บ้านการทำบุญพะเวท เป็นการทำบุญเนื่องด้วยการรำลึกถึงอดีตชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่ได้เกิดมาเป็นพระเวสสันดร และได้บำเพ็ญทานบารมีอย่างแก่กล้า บรรพบุรุษชาวอีสานได้นำมาประสมประสานกับการละเล่นพื้นบ้านให้เกิดความสนุกสนานรื่นเริง ตามนิสัยรักสนุกของชาวอีสานแต่กำเนิดนั่นเอง การกำหนดวันงาน มี ๒ วัน คือ วันโสม (วันรวม) และ วันฟังเทศน์ ในวันโสมฝ่ายสตรีแม่บ้านทั้งหลาย จะเป็นผู้จัดบ้านเรือนไว้รับแขกบ้านอื่นและสตรีทำข้าวปุ้น (ขนมจิ้น) ไว้ทุกบ้านเรือน เตรียมของหวาน หมากพลู บุหรี่ และที่นอนไว้คอยรับแขกด้วย เพราะอาจจะมีผู้มาพักค้างคืน ส่วนฝ่ายชายซึ่งเป็นพ่อบ้านจะพากันไปเตรียมไว้ที่วัด จัดสถานที่ ทำที่ฟังเทศน์ ประดับประดาธรรมมาสน์ ปักธงทิวไว้รอบวัด และทำที่ห่ออุปคุต รูปนก รูปสัตว์ แขนงไว้ที่ศาลาการเปรียญ สำหรับพระภิกษุ-สามเณร ก็เตรียมสถานที่ต้อนรับพระภิกษุสามเณร ที่มาจากบ้านอื่น ที่จะต้องมาพักแรมเพื่อร่วมเทศน์ในวันรุ่งขึ้นพิธีแห่อุปคุต ในตอนเย็นของวันรวม จะมีการอัญเชิญพระอุปคุตจากแหล่งน้ำมาสู่ศาลาวัด มีเรื่องราวกล่าวไว้ว่า ในอดีตพระอุปคุต ซึ่งเป็นพระเถระผู้ทรงฤทธิ์ นิรมิตกุฎิ อยู่กลางแม่น้ำใหญ่ สามารถปราบภูตผีปีศาจได้ ครั้งสมัย พระเจ้าอโศกมหาราช ได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากที่ต่างๆ มาบรรจุไว้ในสถูปเจดีย์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่ เสร็จแล้วจะทำการฉลองจึงทรงปริวิตกถึงมารผู้เป็นศัตรูคู่แ้วของพระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุปคุตมาในพิธีฉลองนั้น เมื่อมารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราช จะฉลองสถูปเจดีย์ก็มาแสดกฤทธิ์โต้ตอบกับพระอุปคุต ครั้งสุดท้ายพระอุปคุตได้เนรมิตหนังสุนัขเนา ผูกแขนงคอ มารไว้ มารไม่สามารถแก้ให้หลุดได้ในที่สุดมารก็ยอมแพ้ พระอุปคุตจึงแก้หนังสุนัขออกจากคอมารและนำเอาตัวไป

กักขังไว้บนยอดเขา การฉลองพระสถูปเจดีย์ ครั้งนั้นจึงปลอดภัยและสำเร็จลงด้วยดี ดังนั้น บุญผะเหวดจึงนำเรื่องราวของพระอุปัคมาเกี่ยวข้อง โดยถือความเชื่อจากเรื่องราวดังกล่าวนั้น จัดเป็นหอเล็กๆ ข้างในบรรจุกุฏิ อัฐบริวารไว้ครบชุด เรียกว่า “ หออุปัค ” ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงของศาลาการเปรียญ เพื่อให้งานบุญผะเหวดมีความสงบเรียบร้อยด้วยประการทั้งปวง

การทำบุญผะเหวด(บุญพระเวส) มีกิจกรรมเป็นขั้นตอน ดังนี้

พิธีกรรม - การเตรียมงาน

๑. แบ่งหนังสือ นำหนังสือลำผะเหวดหรือลำมหาชาติ (หนังสือเรื่องพระเวสสันดรชาดก) ซึ่งมีจำนวน ๑๓ กัณฑ์ (หรือ ๑๓ ผูกใหญ่) แบ่ง เป็นผูกเล็กๆ เท่ากับจำนวนพระเถรที่จะนิมนต์มาเทศน์ในคราวนั้นๆ

๒. การใส่หนังสือ นำหนังสือผูกเล็กที่แบ่งออก จากกัณฑ์ต่างๆ ๑๓ กัณฑ์ไปนิมนต์พระเถรทั้งวัดในหมู่บ้านตนเอง และจากวัด ในหมู่บ้าน อื่นที่อยู่ใกล้เคียงให้มาเทศน์ โดยจะมีใบฎีกาบอกรายละเอียดวันเวลาเทศน์ ตลอดจนบอกเจ้าศรัทธา ผู้ที่จะเป็นเจ้าของกัณฑ์นั้นๆ ไว้ด้วย

๓. การจัดแบ่งเจ้าศรัทธา เพื่อพระเถรท่านเทศน์จบในแต่ละกัณฑ์ผู้เป็นเจ้าศรัทธาก็จะนำเครื่อง ปัจจัยไทยทาน ไปถวายตาม กัณฑ์ที่ตนเองรับผิดชอบ ชาวบ้านจะจัดแบ่งกันออกเป็นหมู่ๆ เพื่อรับเป็นเจ้าศรัทธากัณฑ์เทศน์ร่วมกัน โดยจะต้องจัดหาที่พักข้าวปลา อาหารไว้คอยเลี้ยงต้อนรับญาติโยมที่ติดตามพระเถร จากหมู่บ้านอื่นเพื่อมาเทศน์ผะเหวดครั้งนี้ด้วย

๔. การเตรียมสถานที่พัก ชาวบ้านจะพากันทำความสะอาดบริเวณวัดแล้วช่วยกัน "ปลูกผาม" หรือปะรำไว้รอบๆ บริเวณวัด เพื่อใช้ เป็นที่รองรับพระเถรและญาติโยมผู้ติดตามพระเถรจากหมู่บ้านอื่น ให้เป็นที่พักแรมและที่เลี้ยงข้าวปลาอาหาร

๕. การจัดเครื่องกริยาบูชาหรือเครื่องครุภัณฑ์ ในการทำบุญพระเวหนนั้นชาวบ้านต้องเตรียม "เครื่องฮ้อยเครื่องพัน" หรือ "เครื่องบูชา คาถาพัน" ประกอบด้วยรูปหนึ่งพันดอก เทียนหนึ่งพันเล่มดอกบัวโปง (บัวหลวง) ดอกบัวแป้ (บัวผัน) ดอกบัวทอง (บัวสาย) ดอกผัก ตบและดอกก้างของ (ดอกปืบ) อย่างละหนึ่งพันดอก เมียง หมากอย่างละหนึ่งพันคำ มวนยาตูดหนึ่งพันมวน ข้าวตอกใสกระทงหนึ่ง พันกระทง ธุงกระตาศ (ธงกระตาศ) หนึ่งพันธง

๖. การจัดเตรียม สถานที่ที่จะเอาบุญพระเวหน

๖.๑ บนศาลาโรงธรรม ตั้งธรรมมาสน์ไว้กลางศาลาโดยรอบนั้นจัดตั้ง "ธงไซ" (ธงชัย) ไว้ ทั้งแปดทิศ และจุดที่ตั้ง "ธงไซ" แต่ละต้นจะต้อง มี "เสดละสัด" (เศวตฉัตร) "ผ่านตาเวิน" (บังสุรย์) และตะกร้าหนึ่งใบสำหรับใส่ข้าวพันก้อนพร้อมทั้ง "บั้งดอกไม้" สำหรับใส่ดอกไม้แห้ง ซึ่งส่วนมากทำจาก ต้นโสนและไส้ "ธงหัวคิบ" นอกจากนี้ที่บั้งดอกไม้ยังปักนกปักปลาซึ่งสานจากใบมะพร้าวหรือใบตาลไว้อีกจำนวน หนึ่งและตั้งโองน้ำไว้ ๕ โอง รอบธรรมมาสน์ ซึ่งสมมติเป็นสระ ๕ สระ ในหม้อน้ำใส่จอกแหน (แหนคือสาหร่าย) กุ้ง เหนียว ปลา ปู หอย ปลุกต้นบัวในบ่อให้บัวและดอกบัวลอยยั้งตีรวมทั้งจะต้องจัดให้มีเครื่องสักการะบูชาคาถาพันและขันหมากเบ็งวางไว้ตามมุมธรรมมาสน์ ณ จุดที่วางหม้อน้ำ ที่สำคัญบนศาลาโรงธรรมต้องตกแต่งให้มีสภาพคล้ายป่า โดยนำเอาต้นอ้อย ต้นกล้วย มามัดตามเสาทุกต้น และชิงด้าย สายสิญจน์รอบศาลา ทำราวไม้ไผ่สูงเหนือศีรษะประมาณหนึ่งศอกเพื่อเอาไว้เสียบดอกไม้แห้งต่าง ๆ นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่ห้อยนก ปลาตะเพียน และใช้เมล็ดแห่งของฝากลิ่นฟ้า (เพกา) ร้อยด้วยเส้นด้ายยาวเป็นสายนำไปแขวนเป็นระยะ ๆ และถ้าหากดอกไม้แห้งอื่นไม่ได้ ก็จะใช้เส้นด้ายชุบแป้งเปียกแล้วนำไปคลุกกับเมล็ดข้าวสาร ทำให้เมล็ดข้าวสารติดเส้นด้ายแล้วนำเส้นด้ายเหล่านั้นไปแขวนไว้แทน ด้านทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรมต้องปลูก "หออูปคุด" โดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นเสาสี่ ต้นสูงเพียงตา หออูปคุดนี้เป็นสมมติว่าจะเชิญพระอุปคุดมาประทับ เพื่อปราบมารที่จะมาขัดขวางการทำบุญ ต้องจัดเครื่องใช้ของพระอุปคุดไว้ที่นี้ด้วย

๖.๒ บริเวณรอบศาลาโรงธรรมก็ปัก "ธงไซ" ขนาดใหญ่ ๘ ซุง ปักไว้ตามทิศทั้งแปดซึ่งแต่ละ หลักธงจะปัก "กรวยไม้ไผ่สำหรับใส่ข้าว พันก้อน" "เสดละสัด" (เศวตฉัตร) "ผ่านตาเวิน" (บังสุรย์) และ "ขันดอกไม้" เช่นเดียวกับบนศาลาโรงธรรม นอกจากนี้ก็ปักธงช่อไว้ ณ จุดเดียวกับที่ปัก "ธงไซ" อีก ด้วยครั้งถึงเวลาประมาณ ๑๔-๑๕ นาฬิกาของมือโฮมหรือวันรวม ผู้เฒ่าผู้แก่จะพากันนำเครื่องสักการะ บูชาประกอบด้วยขันห้าขน แปด บาทตรจิวร รัม กระโถนกาน้ำ และไม้เท้าเหล็กไปเชิญพระอุปคุดซึ่งสมมติว่าท่านอาศัยอยู่ในแหล่งน้ำอาจ เป็นบึงหนอง แม่น้ำ อ่างเก็บน้ำ (ที่อยู่ใกล้วัด) เมื่อไปถึงผู้เป็นประธานจะตั้งนะโมขึ้น ๓ จบ กล่าว "สัคเค" เชิญเทวดามาเป็นพยาน แล้วจึงกล่าว หลังจากเชิญพระอุปคุดเสร็จแล้วก็ถึงพิธีแห่พระเวหนเข้าเมืองซึ่งจะเป็นเวลาประมาณ ๑๖.๐๐-๑๗.๐๐ น. ของมือโฮมพิธีกรรมก่อนแห่เมื่อถึง เวลาแห่ผู้เป็น ประธานจะนำญาติโยม (ที่มาพร้อมกันในบริเวณชายป่าที่ถูกสมมติให้เป็นป่าหิมพานต์) ไหว้พระรับศีลและฟังเทศน์

การเทศน์ ณ จุดนี้เป็นการเทศน์จบแล้วก็จะลั่นฆ้อง จัดขบวนแห่พระเวหนเข้าเมือง เดินผ่าน หมู่บ้านเข้าสู่วัด แล้วแห่เวียนขวา รอบศาลา โรงธรรมสามรอบ จากนั้นจึงนำพระพุทธรูปขึ้นตั้งไว้ในศาลาโรงธรรม

ญาติโยมที่เก็บดอกไม้มาจากป่า เช่น ดอกพะยอม ดอกจิก (ดอกเต็ง)ดอกฮ้าง (ดอกรัง) ดอกจาม ฯลฯ ก็จะนำดอกไม้ไปวางไว้ข้างๆ ธรรมาสน์ แล้วชิงผ้าผะเหวดรอบศาลาโรงธรรม หลังจาก แห่ผะเหวดเข้าเมืองแล้วญาติโยมจะพากันกลับบ้านเรือนของตน รับประทานอาหารเย็น พร้อมทั้งเลี้ยงดูญาติพี่น้องที่เดินทางมาร่วมทำ บุญเวลาประมาณหนึ่งทุ่มเศษ ๆ ทางวัดจะตี "กลองโหม" เป็นสัญญาณบอกให้ ชาวบ้านรู้ว่าถึงเวลา "ลงวัด" ญาติโยมจะพากันมารวมกัน ที่ศาลาโรงธรรมพระภิกษุสงฆ์สวด พระปริตมงคลหลังจากสวดมนต์จบก็จะ "เทศน์มาลัย หมิ่นมาลัยแสน" หลังจากฟังเทศน์จบก็จัดให้ มีมหรสพ เช่น หมอลำ ภาพยนตร์ให้ชมจนถึงสว่างเวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. ของวันบุญผะเหวด ญาติโยมจะ นำข้าวเหนียวก้อนเล็ก ๆ ขนาด เท่าหัวแม่มือจำนวนหนึ่งพันก้อนซึ่งเท่ากับหนึ่งพระคาถา ในเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก ใส่ถาดออกจากบ้านเรือน แห่จากหมู่บ้าน มาที่ศาลาโรงธรรมเวียนรอบศาลาโรงธรรมสามรอบ แล้วจึงนำข้าวพันก้อนไปใส่ไว้ในกรวยไม้ไผ่ที่หลักธงไช้ทั้งแปดทิศและสี่ในตะกร้า ที่วางอยู่บนศาลาตามจุดที่มีธงไช้และเสดตะสด เมื่อแห่ข้าวพันก้อนเสร็จแล้วก็จะมีเทศน์สังกาศ คือ การเทศน์บอกปีศักราชเมื่อ จบสังกาศจะหยุดพัก ให้ญาติโยมกลับไปบ้านเรือน นำอาหารมาใส่บาตรจันทน์หลังจากพระฉันจันทน์แล้วก็จะเริ่มเทศน์ผะเหวด โดยเริ่ม จากกัณฑ์ทศพรไปจนถึงนครกัณฑ์รวม สิบสามกัณฑ์ ใช้เวลาตลอดทั้งวันจนถึงกว่ามีความเชื่อกันว่าหากใครฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดร จบผู้นั้นจะได้รับอานิสงส์มากพิธีกรรมขณะฟังเทศน์ ในการฟังเทศน์ "บุญผะเหวด" นั้นต้องมีทายกหรือทายิกา คอยปฏิบัติพิธีกรรม ขณะ ฟังเทศน์แต่ละกัณฑ์ โดยจุดธูปเทียนเพื่อบูชากัณฑ์นั้น ๆ ตามจำนวนคาถา ในแต่ละกัณฑ์ นอกจากนั้นต้องหว่านข้าวตอก ดอกไม้ ข้าวสาร และลั่นฆ้องชัย เมื่อเทศน์จบในแต่ละกัณฑ์ โดยผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ต้องนั่งอยู่ประจำ ที่ตลอดเวลาที่เทศน์ ส่วนเครื่องฮ้อยเครื่องพัน หรือเครื่องครุพั้นนั้นต้องตั้งบูชาไว้ตลอดงาน เมื่อเทศน์จบแล้วบางวัดก็นำเครื่องฮ้อย เครื่องพันใส่ไว้ในภาชนะที่สานด้วยดอกไม้ไผ่ มีลักษณะเหมือนกะออม

การเทศน์ของพระภิกษุสามเณรมี ๒ ลักษณะคือ

๑.เทศน์แบบอ่านหนังสือหรือเทศน์ธรรมดาเป็นทำนองคล้ายกับการสูตรขวัญของอีสาน มีหลายทำนองตามความถนัดของพระผู้เทศน์ เช่น ทำนองกาเต้นก้อน ทำนองข้างเทียมแม่

๒.เทศน์เล่นเสียงยาวๆหรือเรียกว่าเทศน์แหล่ พระผู้เทศน์มีการเล่นลูกคอและทำเสียงสูงต่ำ เพื่อให้เกิดความไพเราะ ส่วนญาติโยมที่นั่งฟังเทศน์ เมื่อพระภิกษุสามเณรที่ตนรับเป็นเจ้าของกัณฑ์ขึ้นเทศน์ เจ้าภาพก็จุดเทียนบูชาคาถา หว่านข้าวตอกข้าวสาร ในช่วงเวลาที่พระภิกษุสามเณรกำลังเทศน์อยู่นั้น ถ้าพระผู้เทศน์เสียงดี ญาติโยมชาวบ้านก็จะถวายปัจจัยพิเศษเพิ่มเติมเรียกว่า “แถมสมภาร” และช่วงเย็นมีการแห่ กัณฑ์จอบ กัณฑ์หลอน

กัณฑ์จอบ คือต้นดอกไม้เงินกัณฑ์พิเศษที่เจ้าของกัณฑ์เจาะจงจะนำไปถวายพระผู้เทศน์รูปใดรูปหนึ่งโดยเฉพาะ จึงเรียกว่ากัณฑ์จอบ (จอบ หมายถึง แอบดู) เมื่อเวลาที่จะนำไปถวายเจ้าภาพต้องไปแอบดูให้รู้แน่

เสียก่อนว่า พระที่กำลังเทศน์อยู่นั้นคือพระที่เจ้าภาพศรัทธาหรือไม่ ถ้าใช้จึงแห่ต้นกัณฑ์จบเข้าไปยังอาราม เมื่อเทศน์เสร็จก็นิมนต์ลงมารับถวาย

ส่วนกัณฑ์หลอน คือต้นดอกไม้เงินที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำขึ้นด้วยศรัทธา จากคุ้มต่างๆภายในหมู่บ้าน ไม่ได้จำเพาะเจาะจงว่าจะถวายแต่พระภิกษุสามเณรรูปใดรูปหนึ่ง ทั้งต้นกัณฑ์จบ กัณฑ์หลอนมีการแห่ด้วยวงกลองยาวพินแค้น ผู้ร่วมขบวนพ้อนรำอย่างสนุกสนาน เมื่อนำไปถึงอารามพระหรือสามเณรรูปใดกำลังเทศน์อยู่ เมื่อท่านเทศน์จบก็นิมนต์มารับกัณฑ์หลอนต้นนั้น พระเณรรูปใดหากถูกกัณฑ์หลอนถือว่าโชคดี เพราะกัณฑ์หลอนมีปัจจัยมาก ดังผลฎาอีสานว่า “ถีกัณฑ์หลอน มันชีรวยข้าวต้ม” แปลว่า ถ้าได้รับถวายกัณฑ์หลอนจะรวยข้าวต้มที่มาพร้อมกับต้นกัณฑ์หลอน

สรูป กัณฑ์จบ เป็นกัณฑ์เทศน์ที่กลุ่มผู้ถวายปรารถนาจะถวายเฉพาะภิกษุที่ตนชอบ เคารพศรัทธา จึงมีการส่งคนไปสอดแนมว่าขึ้นเทศน์หรือยัง ภาษาอีสานเรียกว่า "จบ" แอบดู จึงเรียกกัณฑ์เทศน์ประเภทนี้ว่า "กัณฑ์จบ"

กัณฑ์หลอน เป็นการแห่กัณฑ์เทศน์มา ถึงบริเวณที่พระกำลังเทศน์ก็ถวายกัณฑ์เทศน์โดยไม่เจาะจงว่าจะจะเป็นพระสงฆ์รูปใด

ในปัจจุบันประเพณีบุญผะเหวดของภาคอีสานนิยมทำกันทุกหมู่บ้าน เป็นการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่บ้านและเป็นการค้ำจุนพระพุทธศาสนาไปอีกทางหนึ่งด้วย รวมถึงจังหวัดร้อยเอ็ดที่จัดงานบุญผะเหวดเป็นงานบุญใหญ่ประจำจังหวัด โดยมีคำที่ชาวร้อยเอ็ดพูดติดปากว่า “ไปกินข้าวปุ้น(ขนมจีน) เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ” งานบุญจัดขึ้นที่บริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์และบึงปลาญชัย ตรงกับวันศุกร์ วันเสาร์ วันอาทิตย์ แรกของเดือนมีนาคมของทุกปี ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๓๔ ในงานประกอบด้วยขบวนแห่ ๑๓ กัณฑ์ มีการตกแต่งขบวนแห่อย่างสวยงามตามเนื้อเรื่องของพระเวสสันดรชาดก มีการจัดซุ้มโรงทานข้าวปุ้น(ขนมจีน)ของประชาชน ห้างร้าน หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ วัคคยบริการแก่ผู้มาร่วมงานที่สามารถรับประทานกันได้อย่างเต็มอิ่ม และมีการแห่กัณฑ์จบกัณฑ์หลอนของละคุ้ม หน่วยงานราชการ ภาครัฐและเอกชนอย่างยิ่งใหญ่ รวมเงินที่ได้ปีละหลายแสนบาท

บุญผะเหวดนอกจากจะเป็นงานบุญในอีตลีสอง ที่ชาวอีสานจัดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแล้ว ยังเป็นงานบุญประจำปีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานอีกด้วย

คน อีสาน มีวัฒนธรรมประจำชาติและประจำท้องถิ่น มาแต่โบราณกาลแล้วนับศตวรรษ จนถือเป็นฮีตเป็นคลอง ... ต้องปฏิบัติสืบกันมาจนเป็นประเพณีที่รู้จักกันดีและพูดจวนติด ปากว่า "ฮีตสิบสอง คลองสิบสี่" ฮีตสิบสอง คำว่า ฮีต มาจากคำภาษาบาลีที่ว่า

จารีต ตะ แปลว่า ธรรมเนียม แบบแผนความประพฤติ ที่ตั้งามปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณี ฮีต นั้นมี ๑๒ ประการ เท่ากับ ๑๒ เดือนใน ๑ ปี ตามระบบจันทรคติหรือพูดอีกนัยคือ การทำบุญ ๑๒ เดือนนั่นเอง

ฮีตที่ ๑. บุญเข้ากรรม ภิกษุต้องอาบัติ สังฆาทิเสส ต้องอยู่กรรมถึงจะพ้นอาบัติ ญาติโยมแม่อกแม่ตน ผู้อยากได้ บุญกุศลก็จะให้ไปทาน รักษาศีลฟังธรรมเกี่ยวกับการเข้ากรรมของภิกษุ เรียกว่าบุญเข้ากรรม กำหนดเอาเดือนเจียง เป็นเวลาทำ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ วันที่นิยม ทำเป็นส่วนมากคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เพราะเหตุนี้กำหนดให้ทำ ในระหว่างเดือนเจียง จึงเรียกว่าบุญเดือนเจียง

ฮีตที่ ๒. บุญคูณข้าว หรือ บุญคูณลาน ลานคือ ที่สำหรับตีหรือนวดข้าว การเอาข้าวที่ตีแล้วมากองให้สูงขึ้น เรียกว่า คูณลาน หรือที่เรียกกันว่าคูณข้าว ชาวนาที่ทำนาได้ผลดี อยากรู้ได้กุศล ให้ทานรักษาศีล เป็นต้น ก็จัดเอาลานข้าว เป็นสถานที่ทำบุญ การทำบุญในสถานที่ดังกล่าวเรียกว่า บุญคูณลาน ซึ่งกำหนดเอาช่วงเดือนยี่เป็นเวลาทำบุญจึง เรียกว่าบุญเดือนยี่

ฮีตที่ ๓. บุญ ข้าวจี ข้าวจีคือ ข้าวเหนียวปั้นโรยเกลือ ทาไข่ไก่แล้วจีไฟให้สุก การทำบุญมีให้ทานข้าวจีเป็นต้น เรียกว่าบุญข้าวจี นิยมทำกันอย่างแพร่หลาย เพราะถือว่าได้กุศลเยอะ ทำในช่วงเดือนสาม เรียกว่า บุญเดือนสาม

ฮีตที่ ๔. บุญผะเหวด หรือ บุญเดือนสี่ บุญที่มีการเทศน์พระเวส หรือ มหาชาติ เรียกว่าบุญผะเหวด(ผะ-เหวด) หนังสือมหาชาติ หรือ พระเวสสันดรชาดกแสดงถึงจริยวัตรของ พระพุทธเจ้าคราวพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระ เวสสันดร เป็นหนังสือเรื่องยาว ๑๓ ผูก บุญผะเหวด นิยมทำกันในช่วงเดือนสี่

ฮีตที่ ๕. บุญสงวน้ำ หรือ บุญเดือนห้า เมื่อเดือนห้ามาถึงอากาศก็ร้อนอบอ้าวทำให้คนเจ็บไข้ได้ป่วยการอาบน้ำ ชำระ เนื้อกายเป็นวิธีการแก้ร้อนผ่อนให้เป็นเย็น ให้ได้รับความ สุขกายสบายใจ อีกอย่างหนึ่งมี

เรื่องเล่าว่า เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีลูก จึงไปบนบาลพระอาทิตย์และพระจันทร์เพื่อขอลูก เวลาว่างเลยมาสามี ก็ยังไม่ได้ลูกจึงไปขอลูกกับต้นไทรใหญ่ เทวดาประจำต้นไทรใหญ่ มีความกรุณาได้ไปขอลูกต่อพระยาอินทร์ พระยาอินทร์ให้ธรรมะปาละกุมาร (ท้าวธรรมบาล) มาเกิดในท้องภรรยาเศรษฐี

เมื่อธรรมะปาละประสูติ เจริญวัยใหญ่ขึ้นได้เรียนจบไตรเภท เป็นอาจารย์สอนการทำมงคลแก่คนทั้งหลาย กบิลพรหมลงมาถามปัญหาธรรมะปาละกุมาร (ถามปัญหาสามข้อคือ คนเราในวันหนึ่ง ๆ มีศรีอยู่ที่ไหนบ้าง ถ้าธรรมบาลตอบได้จะตัดศีรษะตนบูชา

แต่ถ้าตอบไม่ได้จะตัดศีรษะ ธรรมบาลเสียดผลัดให้เจ็ดวันในชั้นแรก ธรรมบาลตอบไม่ได้ ในวันถั่วหนัก ธรรมบาลเดินเข้าไปในป่าบังเอิญได้ยินนกอินทรีสองตัวเมียพูดคำตอบให้กันฟัง ตอนเช้าศรี อยู่ที่หน้า คนจึงเอาน้ำล้างหน้า ตอนเช้า ตอนกลางวันศรีอยู่ที่อก คนจึงเอาน้ำหมุดประพรมหน้าอกตอนกลางวันและตอนเย็นศรีอยู่ที่เท้า

คนจึงเอาน้ำล้างเท้าตอนเย็น ธรรมบาลจึงสามารถตอบคำถามนี้ได้) สัญญาว่าถ้าธรรมบาลตอบปัญหาถูกจะตัดหัวของตนบูชา ธรรมบาลแก้ได้ เพราะศีรษะของกบิลพรหมมีความศักดิ์สิทธิ์มาก ถ้าตกใส่แผ่นดินจะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งขึ้นไปในอากาศฝนจะแล้ง ถ้าทิ้งลงมหาสมุทรน้ำจะแห้ง

ก่อนตัด ศีรษะ กบิลพรหมเรียกลูกสาวทั้งเจ็ดคน เอาขันมารองรับแห่รอบเขาพระสุเมรุ ทกลีบนาที แล้วนำไปไว้ที่เขาไกรลาสเมื่อถึงกำหนดปี นางเทพธิดาทั้งเจ็ดผลัดเปลี่ยนกันมาเชิญเอาศีรษะท้าวกบิลพรหมมาแห่รอบเขาพระสุเมรุ แล้ว

กลับไปทเวะโลก

ฮีตที่ ๖. บุญบังไฟ คือ การเอาขี้เจียว(ดินประสิว) มาประสมคั่วกับถ่าน โขลกให้แหลกเรียกว่าหมื่อ (ดินปืน) เอาหมื่อใส่กระบอกไม้ไผ่อัดให้แน่น แล้วเจาะรูใส่หางเรียกว่าบังไฟ การทำบุญมีให้ทาน เป็นต้น เกี่ยวกับการทำบั้งไฟ

เรียกว่า บุญบังไฟ กำหนดทำกันในเดือนหกเรียกว่าบุญเดือนหก เพื่อขอฟ้าขอฝนจากเทวดาเมื่อถึงฤดูแห่งการเพาะปลูก ทำไร่นา

ฮีตที่ ๗.บุญ ชำอะ การชำระ(ชำระ) สะสางสิ่งสกปรกโสโครกให้สะอาดปราศจากมลทินโทษหรือความมัวหมอง เรียกว่า การชำระ สิ่งที่ต้องการทำให้สะอาดนั้นมี ๒อย่างคือ ความสกปรกภายนอกได้แก่ ร่างกาย เสื้อผ้า อาหาร การกิน ที่อยู่อาศัย และความสกปรกภายใน

ได้แก่ จิตใจเกิดความโลภมากโลภา โกรธหลง เป็นต้น แต่สิ่งที่จะต้องชำระในที่นี้คือเมื่อบ้านเมืองเกิดข้าศึกมาราวีทำลาย เกิดผู้ร้ายโจรมาปล้น

เกิดรบราฆ่าฟันแย่งกันเป็นใหญ่ผู้คนข้างฆ่า วัวควายล้มตาย ถือกันว่าบ้านเดือดเมืองร้อนชะตาบ้านชะตาเมืองขาด จำต้องชำระให้หายเสนียดจัญไร การทำบุญมีการรักษาศีลให้ทานเป็นต้นเกี่ยวกับการชำระนี้เรียกว่าบุญชำระ มีกำหนดทำให้ระหว่างเดือนเจ็ด จึงเรียกว่าบุญเดือนเจ็ด

ฮีตที่ ๘.บุญ เข้าวัดสา (เข้าพรรษา) การอยู่ประจำวัดวัดเดียวตลอดสามเดือนในฤดูฝนเรียกว่าเข้าวัดสาโดยปกติ กำหนด เอาวันแรมหนึ่งค่ำเดือนแปดเป็นวันเริ่มต้น เรียกว่าบุญเดือนแปด

ฮีตที่ ๙.บุญ ข้าวห่อประดับดิน หรือบุญเดือนเก้า การห่อข้าวปลาอาหารและของเคี้ยวของกินเป็นห่อ ๆ แล้วเอาไปถวายทานบ้าง ไปแขวนตามกิ่งไม้ในวัดบ้าง เรียกว่าบุญข้าวประดับดิน เพราะมีกำหนดทำบุญในเดือนเก้าจึงเรียกว่า บุญเดือนเก้า

ฮีตที่ ๑๐.บุญ ข้าวสาก การเขียนชื่อใส่สลากให้พระภิกษุและสามเณรจับและเขียนชื่อใส่ภาชนะข้าวถวาย ตามสลากนั้นและทำบุญอย่างอื่นมีรักษาศีลฟังธรรม เป็นต้น เรียกว่าบุญข้าวสาก (สลาก) เพราะกำหนดให้ทำในเดือนสิบ จึงเรียกว่าบุญเดือนสิบ

ฮีตที่ ๑๑. บุญออกวัดสา (ออกพรรษา) การออกจากเขตจำกัดไปพักแรมที่อื่นได้เรียกว่า ออกวัดสา คำว่าวัดสา หมายถึงฤดูฝน ในปีหนึ่งมี ๔ เดือน คือ ตั้งแต่วันแรมสี่ค่ำเดือนแปดถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒

ในระยะ สี่เดือนสามเดือนต้น ให้เข้าวัดก่อน เข้าครบกำหนดสามเดือนแล้วให้ออก อีกเดือนที่เหลือให้หาผ้าจีวรมา ผัดเปลี่ยนการทำบุญมีให้ทานเป็นต้น เรียกว่าการทำบุญเดือนสิบเอ็ด

ฮีตที่ ๑๒. บุญกฐิน ผ้าที่ใช้ไม้สะดึงทำเป็นขอบซึ่งเย็บจีวร เรียกว่าผ้ากฐิน ผ้ากฐินนี้มีกำหนดเวลาในการถวายเพียง หนึ่งเดือนคือตั้งแต่ แรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ด ถึง เพ็ญสิบสอง เพราะกำหนดเวลาทำในเดือน ๑๒ จึงเรียกว่าบุญ เดือนสิบสอง

คลอง ๑๔

คลองสิบสี่ หมายถึง ข้อกติกาของสังคม ๑๔ ประการที่ยึดถือปฏิบัติต่อกันเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม มีดังนี้

๑. เมื่อได้ข่าวใหม่หรือผลหมากรากไม้ ให้บริจาคทานแก่ผู้มีศีลแล้วตนจึงบริโภคและแจกจ่ายแบ่งญาติพี่น้องด้วย
๒. อย่าโลภมาก อย่าจ่ายเงินแดงแปลงเงินคว้าง และอย่ากล่าวคำหยาบช้ากล้าแข็ง
๓. ให้ทำปายหรือกำแพงเอือนของตน แล้วปลูกหอบูชาเทวดาไว้ในสี่แจ(มุม)บ้านหรือแจเอือน
๔. ให้ล้างตีนก่อนขึ้นเอือน
๕. เมื่อถึงวันศีล ๗-๘ ค่ำ ๑๔-๑๕ ค่ำ ให้สมมาก้อนเส้า สมมาคิงไฟ สมมาชั้นบันได สมมาผักตู (ประตู) เอือนที่ตนอาศัยอยู่
๖. ให้ล้างตีนก่อนเข้านอนตอนกลางคืน
๗. ถึงวันศีล ให้เมียเอาดอกไม้ธูปเทียนมาสมมาสามี แล้วให้เอาเอาดอกไม้ไปถวายสังฆเจ้า
๘. ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็ง ให้นิมนต์พระสงฆ์มาสูดมนต์เอือน แล้วทำบุญตัก บาตร
๙. เมื่อภิกษุมาคลุมบาตร อย่าให้เพื่อนคอย เวลาใส่บาตรอย่าซุน (แตะ) บาตร อย่าซุนภิกษุสามเณร
๑๐. เมื่อภิกษุเข้าปริวาสกรรม ให้เอาขันช้นข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียน และเครื่องอัฐบริขารไปถวายเพิ่ม
๑๑. เมื่อเห็นภิกษุ เดินผ่านมาให้นั่งลงยกมือไหว้แล้วจึงค่อยเจรจา

๑๒. อย่าเจียบเงาพระสงฆ์

๑๓. อย่าเอาอาการเงื่อน (อาหารที่เหลือจากการบริโภค) ทานแก่งสังฆเจ้าและอย่าเอาอาหารเงื่อนให้สามมีตัวเอง
กิน

๑๔. อย่าเสพกามคุณในวันศีล วันเข้าวัดสา วัดออกพรรษา วันมหาสงกรานต์และวันเกิดของตน

สิ่งที่ต้องจัดเตรียมในการเทศน์มหาชาติ

มีดังนี้ ขั้นตอนการเตรียมการงานเทศน์มหาชาติ การเตรียมการคือ การวางแผนที่จะทำงานศาสนพิธีกร จะต้องวางแผนและจัดแผนไว้เป็นหมวดๆ เพื่อความความสะดวกในการปฏิบัติหรือในการมอบหมายการปฏิบัติ และต้อง วางแผนไว้ด้วยใครจะต้องทำ ทำอะไรสิ่งใดทำก่อน สิ่งใดทำทีหลังทำอย่างไรเกี่ยวข้องกับผู้ใดบ้าง การเตรียมการแบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ ระยะยาว ระยะกลาง ระยะสั้น

การเตรียมสถานที่ สถานที่ ที่จะใช้จัดงาน

การเตรียมอุปกรณ์ อุปกรณ์ที่ จะต้องใช้ในงาน

การเตรียมบุคลากร บุคคลสำคัญในงาน

การเตรียมเวลา ระยะเวลาในการจัดงาน

การเตรียมกำหนดการรายละเอียดและขั้นตอนของงาน

การเตรียมการระยะยาว

การเตรียมสถานที่

สถานที่ที่จะจัดพิธีความสำคัญมากอย่างหนึ่งงานพิธีกรจะดูโอ้อ่าสวยงาม อลังการล้วนอาศัย สถานที่ อันเหมาะสม ศาสนพิธีกรเมื่อได้รับมอบหมายให้จัดงานต้องคำนึงถึงเรื่องสถานที่ก่อนว่าสมควรจะใช้เป็นสถานที่จัดจัดงานหรือไม่โดยใช้หลักการกว้างๆ ดังนี้ กว้างขวาง เพียงพอต่อการรองรับผู้มาร่วมพิธีสะอาดไม่มีสิ่งรบกวน ไม่สกปรก หรือมีกลิ่นเหม็น อากาศถ่ายเทได้ดีไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครมสะดวก สบาย ทางเข้า-ออกที่จอดรถห้องน้ำ ห้องสุขาการเตรียมอุปกรณ์ในการจัดพิธีต้องมีอุปกรณ์จัดเตรียมอุปกรณ์ให้ถูกต้องเหมาะสมกับ

งานและจัดเตรียมให้อยู่ในสภาพพร้อมที่จะใช้งานได้ทันที

การจัดเตรียมอุปกรณ์

อุปกรณ์ในการจัดพิธีมี ๒ ประเภท

๑. อุปกรณ์ทั่วไปเช่น โต๊ะหมู่บูชา กระจกธูป เชิงเทียนกระโถนแจกัน ที่ กรวดน้ำอาสนะสำหรับ พระสงฆ์ หรือ เครื่องรับรองอื่นๆ ฯลฯ

๒. อุปกรณ์เฉพาะพิธี เช่นสายสัญญาณ ชั้นน้ำมนต์ ที่พรมน้ำมนต์ ธูป เทียนแพ กรวยกระทงดอกไม้

แป้งเจิม

อุปกรณ์ทั่วไปประกอบด้วย

-พระพุทธรูปขนาดพอเหมาะสมควรกับโต๊ะหมู่บูชาไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป

- แจกัน กระจกธูป ที่ปักเชิงเทียน ดอกไม้พานพุ่มและธูปเทียนบูชา

- อาสน์สงฆ์ พร้อมเครื่องปูลาดพรมเสื่อเช่น พรม ผ้าขาว และอาสนะสำหรับพระสงฆ์นั่ง

- เครื่องรับรองพระสงฆ์ เช่นที่ตั้งพัดพร้อมพัดรองแก้ว น้ำพร้อมน้ำร้อนน้ำเย็น กระดาษเช็ดมือ

กระโถน โตก ตะลุ่ม พาน ถาด ตามความจำเป็นที่ต้องใช้

-โต๊ะวางเครื่องไทยธรรม วางข้าวพระพุทธรูป วางอาหารคาว-หวาน

- เชิงเทียนพร้อมเทียนชนวน เชือกสำลี ไฟแช็ก มีดหรือกรรไกรเล็ก เทปกาวใส

- เครื่องขยายเสียงพร้อมอุปกรณ์ เช่นไมโครโฟน ขาดังตามความจำเป็นที่จะต้องใช้

-ชุดข้าวพระพุทธรูป โต๊ะรอง ผ้าปูโต๊ะ ชุดอาหารคาว-หวานและจตุปัจจัยไทยธรรม

-ใบปวารณาพร้อมซอง

-แก้วน้ำพร้อมน้ำดื่มสำหรับประธานในพิธี

-ที่กรวดน้ำพร้อมน้ำ

-สิ่งของอื่นๆที่ ต้องใช้

อุปกรณ์เฉพาะพิธีประกอบด้วย

สายสิญจน์พร้อมพานรอง ๒ ใบขันนํ้ามนต์พร้อมนํ้าและเทียนสำหรับทำนํ้ามนต์ ที่พรมนํ้ามนต์และสิ่งอื่นๆ อุปกรณ์สำหรับพระแสดงพระธรรมเทศนา ธรรมมาสน์โต๊ะรองสำหรับพระสงฆ์ขึ้น อาสนะปูนั่ง กระจงเล็ก กระจาดเช็ดมือ คัมภีร์เทศน์พร้อมพานรอง และพานรองสำหรับให้ศีลโต๊ะวางเครื่องกณฑ์เทศน์ พร้อมพานโตกตะลุ่ม เชิงเทียน พร้อมเทียนส่องธรรมเครื่องทองน้อยพร้อมเทียนและธูปไม้ระกำที่ กรวดนํ้าพร้อมนํ้าและโต๊ะวางด้านหน้าประธาน พิธีไมโครโฟนสำหรับพระเทศน์ และสำหรับผู้อาราธนา นํ้าฉันสำหรับพระเทศน์ (งานหลวงไม่ถวายนํ้าบนธรรมมาสน์)

พระบรมฉายาลักษณ์พร้อมโต๊ะหมู่สำหรับประดิษฐานเครื่องราชสักการะ (ธูปเทียนแพ กรวยดอกไม้) เทป หรือซีดี เพลงที่จะใช้เปิด

การจัดโต๊ะหมู่บูชา

ศาสนพิธีกรต้องมีความรู้และเข้าใจในการจัดโต๊ะหมู่บูชาไม่ว่าจะเป็นหมู่ ๘ หมู่ ๗ หมู่ ๕ หรือหมู่อื่นๆ ซึ่งมีขนาดที่แตกต่างกันเป็น ๓ ขนาด คือ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ตลอดถึงสิ่งประกอบบนโต๊ะหมู่ก็มีขนาดต่างๆ กัน

การจัดโต๊ะหมู่บูชาในพิธีสงฆ์ จำเป็นต้องมีคือพระพุทธรูปขนาดพอเหมาะกับโต๊ะหมู่บูชา พระพุทธรูปใช้ได้ทุกปางที่นิยมกันมากคือปางมารวิชัยกับปางสมาธิ ไม่นิยมนำพระเครื่องมาเป็นพระประธานที่โต๊ะหมู่บูชาตัวกลาง แถวบน จัดตั้งกระกระถางธูป เชิงเทียนบูชา ที่ โต๊ะตัวกลางแถวล่างแจกันดอกไม้ประดับ หรือพานพุ่มวางที่โต๊ะต่างๆ ตามความสวยงาม การจัดโต๊ะหมู่ในพิธีสงฆ์นิยมจัดไว้ด้านขวามือพระสงฆ์ ไม่ประดับธงชาติและพระบรมฉายาลักษณ์ (หากเป็นการอบรมสัมมนาจึงจะประดับ)

การเตรียมบุคลากร

บุคลากร คือบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในงานอย่างชัดเจนที่ต้องปฏิบัติในพิธีนั้นๆ อันได้แก่พระสงฆ์ ประธานพิธี ประชาสัมพันธ์ ศาสนพิธีกรผู้ช่วยตลอดถึงผู้จะเชิญมาร่วมงานบุคลากรนั้นจะต้องเตรียมการ ดังนี้

- พระสงฆ์ ต้องนิมนต์ไว้ก่อนงานแจ้งรายละเอียดเป็นงานอะไร แจ้งวันที่ เวลาและสถานที่ จัดงานด้วย ควรจัดทำบัญชีพระสงฆ์ในพิธีให้แยกบัญชีเป็นชุดๆ ถ้ามีหลายพิธีเพื่อ สะดวกในการจัดพระสงฆ์ และถวายจตุปัจจัยไทยธรรมใส่เบอร์โทรศัพท์สำหรับและควรติดต่อไว้ด้วย

- ประธานพิธีต้องนัดวัน เวลาขึ้นตอนการปฏิบัติในพิธีให้ทราบไว้ก่อน

- ประชาสัมพันธ์ ต้องประสานในรายละเอียดของงานและกำหนดตัวบุคคลให้แน่นอน
- ศาสนพิธีกร ศาสนพิธีกรผู้ช่วยต้องนัดหมายการแต่งกายอธิบายรายละเอียดขั้นตอนของงานและมอบหมายให้เรียบร้อย
- ผู้ที่จะเชิญมาร่วมงานต้องเชิญไว้ก่อนงานพอสมควร

การเตรียมเวลา

งานที่เป็นทางการ งานที่มีรูปแบบมีกำหนดการเรื่องเวลาเป็นสิ่งสำคัญศาสนพิธีกรจะต้องจัดลำดับของพิธีให้เหมาะสมเพราะบางรายการเป็นการบังคับ เช่น เวลาฤกษ์ เวลาพระสงฆ์ฉันภัตตาหาร และต้องคำนึงว่าแต่ละขั้นตอนใช้เวลาเท่าไรเพื่อสะดวกในการกำหนดเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดพิธี จุดใหญ่ๆ ของเวลาต้องเตรียมคือ

- เวลาเริ่มต้นพิธี ผู้ร่วมงานพร้อมเพรียงกัน
- เวลาที่ประธานจะเดินทางถึง จุดธูปเทียนเริ่มเข้าพิธี
- เวลาฤกษ์ของพิธี
- เวลาสิ้นสุดงาน

การเตรียมเวลานี้ ต้องเผื่อเหลือเผื่อขาดไว้เมื่อคำนวณกำหนดเวลาได้แล้วให้เขียนเวลาวันที่สำคัญๆ ลงไว้ในกำหนดการ เช่น เวลาเริ่มต้นเวลาบังคับ เวลาสิ้นสุด ไม่ควรใส่เวลาทุกขั้นตอนของพิธีในกำหนดการควรปล่อยให้ยืดหยุ่นได้ตามสมควร

การเตรียมกำหนดการ

กำหนดการเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินพิธีต่างๆ เพราะกำหนดการนั้นจะเป็นเอกสารที่บอกลักษณะของงานนอกสถานที่ วัน เวลาในการจัดงาน บอกลำดับขั้นตอนบอกการแต่งกายตลอดจนถึงบอกว่าใครเป็นเจ้าของงานนั้นๆ เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้าใจตรงกันการจัดการกำหนดการนั้นมี๓ขั้นตอนคือ

๑. การเขียนกำหนดการ
๒. การประสานกำหนดการ

๓. การปฏิบัติกำหนดกา การเขียนกำหนดการคือ การจัดทำเอกสารแสดงลำดับขั้นตอนที่จะต้องปฏิบัติในงานแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง คือ ช่วงต้นเขียนบอกชื่องาน สถานที่ วัน เวลา ที่จะจัดงาน ช่วงกลางลำดับขั้นตอนปฏิบัติงาน ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสุดท้ายของงานนั้น ช่วงท้ายเขียนบอกการแต่งกายและเขียนบอกชื่อเจ้าของงานบอกเบอร์โทรศัพท์ติดต่อ จะแสดงตัวอย่างพอเป็นแนวทางดังนี้

กำหนดการ

พิธี.....(ทำอะไร)

ณ.....(ที่ไหน)

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....(เมื่อไหร่)

เวลา.....น. ผู้มีเกียรติพร้อมกัน ณ.สถานที่ประกอบพิธี

เวลา.....น. ประธานในพิธีเดินทางถึงสถานที่ประกอบพิธี

จตุรุษเทียนบุชาพระรัตนตรัย

เจ้าหน้าที่พิธีกรอาราธนาศีล

พระสงฆ์ให้ศีล

เจ้าหน้าที่พิธีกรอาราธนาธรรม

พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดก ทำนอง.....

ประธานในพิธีถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรม

พระสงฆ์อนุโมทนา กล่าวสัมโมทนียคาถา

ประธานกรวดน้ำรับพร

พระสงฆ์พรมน้ำมนต์ เป็นเสร็จพิธี

การแต่งกายชุดสากลชุดสุภาพ สถาบันศิลปวัฒนธรรมเฉลิมพระเกียรติ โทร. ๐ ๒-๓๑๐ ๘๘๘๕

การตกแต่งบริเวณพิธี

ตกแต่งให้มีบรรยากาศคล้ายอยู่ในบริเวณป่าหิมพานต์ตามเนื้อเรื่องเวสสันดรชาดกโดยเจ้าของกัณฑ์ แต่ละกัณฑ์จะนำต้นกล้วยต้นอ้อยใบมะพร้าว (ทางมะพร้าว) และกิ่งไม้มาผูกตามเสาและบริเวณรอบๆ ธรรมมาสน์ ประดับธงทิวและราชวัติฉัตรธงปักไว้ตามสมควรสำหรับเครื่องกัณฑ์เทศน์จะประกอบด้วยผลไม้ นานาชนิดขนมและ สิ่งที่มีมักจะขาดไม่ได้คือ กล้วยอ้อยและนอกจากนั้นจัดเตรียมขันเรียกว่า “ขันประจำกัณฑ์” ไว้ โดยเจ้าภาพและผู้ มาร่วมงานจะนำปัจจัยมาใส่ขันเพื่อติดกัณฑ์เมื่อถึงเวลาเทศน์กัณฑ์ของใครเจ้าภาพก็ไปประจำอยู่ที่ใกล้กับ ธรรมมาสน์พระเทศน์ทั้งนี้เจ้าของกัณฑ์มักจะเตรียมดอกไม้ธูปเทียนให้เท่ากับจำนวนคาถาเช่นกัณฑ์ทศพร ๑๙ คาถา ดอกไม้ธูปเทียนอย่างละ ๑๙ ดอก เมื่อเทศน์จบกัณฑ์แล้วปีพาทย์จะประโคมเพลงประจำกัณฑ์การตั้งขันสาครใหญ่ ในการจุดเทียนบูชาประจำกัณฑ์นิยมตั้งขันสาครใบใหญ่หรืออ่างใหญ่ที่เหมาะสมไว้ใส่น้ำสะอาดให้เต็มเพื่อปักเทียน บูชาประจำกัณฑ์ในระหว่างที่พระเทศน์(ภาชนะใส่น้ำนี้ตั้งหน้าธรรมมาสน์กลางบริเวณพิธี)น้ำในภาชนะที่ตั้งนี้เสร็จ พิธีแล้วถือว่า เป็นน้ำพระพุทธรูปมนต์ สามารถเป็นน้ำปัดเสนียดจัญไรต่างๆ ได้

การเตรียมเทียนเล่มเล็กในการเตรียมเทียนสำหรับบูชา ประจำกัณฑ์จะเตรียมไว้จำนวน ๑,๐๐๐ เล่มแยกเป็นมัดไว้ แล้ว ทำเครื่องหมายให้ทราบว่ามีมัดไหนสำหรับบูชาคาถากัณฑ์ใดเมื่อถึงคราว เทศน์กัณฑ์นั้นก็เอาเทียนมัดนั้น ออกจุดบูชาภาชาติครอบนะที่ใส่น้ำ กระทำเช่นนี้ต่อกันไปจนครบ ๑๓ กัณฑ์ครบจำนวนเทียน ๑,๐๐๐ เล่ม ซึ่งเท่ากับ จำนวนคาถาในบางสถานที่ นิยมทำธงเล็กๆ ๑,๐๐๐ คันแบ่งจำนวนเท่าคาถาประจำกัณฑ์ เช่นเดียวกับเทียนเตรียม ไว้สำหรับ ปักบูชาที่หยวกกล้วยการจุดเทียนหรือปักธูปบูชา กัณฑ์ดังกล่าวนี้เป็นหน้าองค์เจ้าภาพผู้รับกัณฑ์นั้นๆ

การนิมนต์พระเทศน์มหาชาติ

การนิมนต์พระเทศน์มหาชาติจะพิจารณาจากความสามารถและความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะน้ำเสียงที่สอดคล้องกับ เนื้อเรื่องและวิธีการเทศน์ของแต่ละกัณฑ์กล่าวคือกัณฑ์ทศพรมีวิธีการเทศน์แบบทำนองธรรมวัตรใช้เสียงเนือๆใน การเทศน์มักนิมนต์พระผู้ใหญ่โดยเฉพาะเจ้าอาวาสของวัดที่ จัดงานเทศน์นั้นเป็นผู้เทศน์เป็นทำนองต้อนรับ ญาติโยมผู้มาฟังเทศน์มหาชาติที่วัดนั้น

และคล้ายกับเป็นการเปิดงานไปด้วยในตัวกัณฑ์หิมพานต์และกัณฑ์ทานกัณฑ์ทั้งสองกัณฑ์มีทำนองคล้ายกันแต่ กัณฑ์หิมพานต์จะกระด้างกว่าและไม่โอตครวญเท่ากัณฑ์ทานกัณฑ์มักนิมนต์พระผู้ใหญ่เทศน์ส่วนกัณฑ์ทาน กัณฑ์จะต้องคัดเลือกพระผู้ใหญ่ที่มีความชำนาญในการเทศน์มากเพราะในกัณฑ์นี้มีเสียงโอตครวญเพื่อสื่ออารมณ์ ให้คนฟังเข้าใจกัณฑ์วนปเวศน์มักเลือกพระหนุ่มหรือสามเณรเพราะเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นบทชมธรรมชาติและยังมี ตอนพบเจ้าชายเมืองเจตราชูร์ด้วยกัณฑ์ชุกชุกมักนิมนต์พระผู้ใหญ่ที่มีเสียงใหญ่เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะ ของชุกชุกผู้ที่เทศน์กัณฑ์นี้ต้องมีความชำนาญในการเทศน์มากเพราะท่วงทำนองมีลีลาและลูกเล่นมากกัณฑ์จุลพน และมหาพนจะนิมนต์พระผู้ใหญ่หรือพระหนุ่มก็ได้เพราะถ้านิมนต์พระผู้ใหญ่ก็จะสอดคล้องกับเรื่องที่มีชุกชุกเป็นตัว

สำคัญแต่ถ้าเป็นพระหนุ่มก็เหมาะสมเพราะเป็นการบรรยายความงามของธรรมชาติกัณฑ์กุมารนิมิตต์พระหนุ่มหรือถ้าได้สามเณรน้อยก็ยิ่งดีเพื่อเป็นตัวแทนของพระชาติและพระกัณฑ์กัณฑ์มัทธิมนิมิตต์พระหนุ่มที่มีเสียงเล็กหรือสามารถจัดเสียงให้ออกเป็นเสียงคล้ายผู้หญิงได้เพื่อเป็นตัวแทนของพระนางมัทธิรสวณกัณฑ์สักกบรรพมหาธาณกัณฑ์และนครกัณฑ์จะเป็นพระผู้ใหญ่หรือพระหนุ่มสามเณรก็ได้การจัดเทศน์มหาชาติแต่ละครั้งจะต้องดำเนินการก่อนสิ่งอื่นๆก็คือการนิมนต์พระนักเทศน์โดยเฉพาะถ้าเทศน์มหาชาติแบบเรียงกัณฑ์ก็ต้องนิมนต์พระนักเทศน์ให้ครบทั้ง๑๓กัณฑ์ในปัจจุบันยากมากที่จะหาพระนักเทศน์ที่มีความชำนาญให้ครบทั้ง๑๓กัณฑ์ส่วนมากก็จะนิมนต์ได้เฉพาะกัณฑ์ที่สำคัญๆเช่นกัณฑ์ชุกกัณฑ์มหาพนกัณฑ์กุมารกัณฑ์มัทธิและกัณฑ์มหาธาณส่วนกัณฑ์อื่นๆก็จะนิมนต์พระในวัดหรือพระรูปใดก็ได้เพื่อให้ครบทั้ง๑๓กัณฑ์ส่วนการนิมนต์พระเทศน์แบบประยุกต์๒ธรรมาสน์๓ธรรมาสน์หรือเทศน์ประยุกต์๖ธรรมาสน์นั้นต้องนัดหมายพระเทศน์ล่วงหน้าเป็นระยะเวลาหลายๆเพราะพระที่ชำนาญการเทศน์ในลักษณะดังกล่าวมีจำนวนน้อยบางครั้งต้องนิมนต์กันข้ามปีก็มีเมื่อนิมนต์พระเทศน์ได้เรียบร้อยแล้วก่อนที่จะถึงวันเทศน์มหาชาติผู้จัดการเทศน์จะต้องจัดเตรียมสถานที่ไว้ให้พร้อมด้วยการนิมนต์พระเทศน์มหาชาติมีรูปแบบคือ๑เจ้าอาวาสเป็นผู้นิมนต์พระนักเทศน์เองโดยที่ท่านจะใช้ความรู้จักหรือคุ้นเคยเป็นการส่วนตัวหรือนิมนต์ตามคำบอกเล่าของญาติโยมว่าพระรูปไหนเทศน์ดีท่านก็นิมนต์มาเทศน์ตามศรัทธาของญาติโยม ๒เจ้าอาวาสวัดมอบหมายให้พระผู้รับผิดชอบงานเทศน์มหาชาติของวัดเป็นผู้นิมนต์หรือบางครั้งอาจจะมอบหมายให้พระนักเทศน์เป็นผู้นิมนต์๓โยมเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์เป็นผู้นิมนต์เองหมายความว่าผู้ที่รับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์แต่ละกัณฑ์รู้จักกับพระนักเทศน์เป็นการส่วนตัวเมื่อรับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์กัณฑ์ใดแล้วก็อาสาเจ้าอาวาสรับนิมนต์พระเทศน์ให้ด้วยท่านเจ้าอาวาสก็ตามใจเพราะเป็นศรัทธาของโยมเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ส่วนการเลือกนิมนต์พระเทศน์มหาชาติของแต่ละที่นั้นไม่เหมือนกันซึ่งการนิมนต์พระเทศน์มหาชาติในยุคปัจจุบันนี้จะไม่เหมือนกับแบบโบราณที่เคยปฏิบัติมาอาจจะเป็นเพราะพระนักเทศน์มหาชาติมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอที่จะรับนิมนต์ไปเทศน์ในทุกๆสถานที่หรืออาจเป็นเพราะขาดพระนักเทศน์ที่มีความชำนาญในการเทศน์เฉพาะกัณฑ์ก็เป็นได้รูปแบบการจัดเทศน์มหาชาติแบบการจัดเทศน์เรียงกัณฑ์คือการจัดให้พระเทศน์แต่ละกัณฑ์เรียงลำดับไปทั้ง ๑๓ กัณฑ์

แบบการจัดเทศน์แบบประยุกต์คือการจัดให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้จัดและผู้ฟัง เช่นจัดให้มีการเทศน์ธรรมาสน์เดี่ยวเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบหรือให้มีเทศน์ ๒ ธรรมาสน์มีการ แสดงประกอบการเทศน์ เป็นต้น

ที่มา

- ประเพณีการเทศน์มหาชาติ เฉลิมศักราช เย็นสำราญ
- คู่มือการจัดศาสนพิธีกรรมศาสนากระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ.๒๕๕๐
- การจัดศาสนพิธี
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๙. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.
- วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญาจังหวัดร้อยเอ็ด. หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒

เอกสารอ้างอิง

- ประเพณีการเทศน์มหาชาติ เฉลิมศักราช เย็นสำราญ
- คู่มือการจัดศาสนพิธีกรรมศาสนากระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๕๐

- การจัดศาสนพิธี

<http://chainaiji.blogspot>.

<http://talk.mthai.com/topic/๓๘๘๒๘๕>

<http://images.konweang๑๑๑.mutiplied.multiply>

Ycontent.com/attachment/

http://thn๒๓๓๑๑๑.blogspot.com/๒๐๑๑/๑๒/blog-post_๘๒๘๘.html